

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

1 februari 1967

52e jaargang, no. 2578

verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Ter inleiding	123
<i>Drs. P. G. Ridder:</i> De Nederlandse economie; een momentopname aan de vooravond van de verkie- zingen	124
<i>Drs. A. Pais:</i> Hoe evenredig is de evenredi- ge vertegenwoordiging?	127
<i>Drs. W. K. N. Schmelzer:</i> Sociaal-economische elemen- ten uit het programma van de K.V.P. nader toegelicht ..	129
<i>Dr. C. de Galan:</i> Sociaal-economisch beleid in de komende jaren	132
<i>Prof. Dr. H. J. Witteveen:</i> Het sociaal-economisch pro- gramma van de V.V.D. ...	135
<i>Drs. B. Goudzwaard:</i> Om de koers van het sociaal- economisch beleid	139
<i>Drs. B. J. Udink:</i> Conjunctuur en structuur van de Nederlandse economie ...	142
<i>Drs. R. Schöndorff:</i> Doelbewuste economische politiek	146
<i>Prof. Dr. C. D. Jongman:</i> Geld- en kapitaalmarkt ...	149

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Ter inleiding

STEEDS meer is het er in de naoorlogse jaren op gaan lijken dat met het omzetten van S.D.A.P. in P.v.d.A. het verkiezingsvuur verdween. De generatie '66 (hoe zal zij over twintig jaar te voorschijn komen in retrospectieve, wetenschappelijke beschouwingen?) heeft, in wisselwerking met de felle meningen pro en contra het Kabinet-Cals en de nacht van Schmelzer (beide vooral contra), ervoor gezorgd dat dit verkiezingsvuur weer is gaan oplaaien. Provo's, Democraten '66, Tien-over-rodgers, Brandpunters en de ontevreden van rechts, zij zijn het vooral geweest die hierbij de zo broodnodige blaasbalgfunctie vervulden. De generatie '66 wist in vele gevallen zelfs de generatie '46 in haar enthousiasme mee te sleuren of deze, wanneer zij zich niet liet sleuren doch de voorkeur bleef geven aan bedachtzaam voortstappen, in het politieke bedrijf uit te schakelen; de verjonging van de kandidatenlijsten voor vele fracties bewijst het.

Worden de discussies feller, de wegen scheiden zich sneller: wij gaan de verkiezingen in met 23 partijen waarvan er zeker tien de kiesdeler niet zullen halen. De op hen uitgebracht stemmen zullen, naar uit het artikel van de heer Pais (blz. 127—128) moge blijken, bij de restzetelverdeling vooral ten goede komen aan de grote partijen.

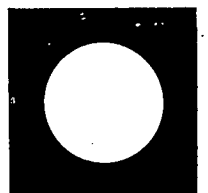
Wat de veel gehoorde „roep om duidelijkheid” betreft, deze is in zoverre verstaan dat de profilering van veel partijen nu scherper is dan in de meeste naoorlogse verkiezingen, uiteraard tot gerief van de kiezer. Hij zal zich evenwel moeten neerleggen bij de onvermijdelijkheid van het, aan de formatieverukkelingen inherente, proces van deprofilering van de mogelijke regeringspartners ná de verkiezingen. Tegen deze onvermijdelijkheid nu keert zich een der nieuwe partijen.

De roep om duidelijkheid is, naar de redactie ten zeerste hoopt, gediend met dit Verkiezingsnummer. Waar meer dan ooit het economisch beleid inzet van de verkiezingsstrijd is, vond de redactie een toelichting van de politieke partijen op hun sociaal- en financieel-economisch programma in *E.-S.B.* gewenst. Daartoe werden — zoals ook bij vorige Tweede-Kamerverkiezingen geschiedde — vertegenwoordigers van elk der vijf grote en van één kleinere partij (vier jaar geleden de P.S.P., ditmaal de Democraten '66) uitgenodigd. Aan hun bijdragen gaat een artikel vooraf van de heer Ridder (blz. 124—126), die op verzoek van de redactie heeft getracht een zo objectief mogelijke analyse van de huidige economische situatie te geven.

De redactie confronteerde de vertegenwoordigers van de zes uitgenodigde partijen met de volgende vragen:

- Wat is Uw visie op de huidige conjuncturele situatie; welke conjuncturele maatregelen zijn nu nodig?
- Wat is Uw visie op de kwaliteit en het gewicht van de (toekomstige) overheidsinvesteringen en op de onderlinge afweging van hun prioriteiten?
- Op welke wijze moet het korte-termijnbeleid (conjunctuur) dienstig zijn aan en passen in het lange-termijnbeleid (structuur)?

Wij hopen dat de met dit Verkiezingsnummer gegeven informatie de lezers van nut kan zijn in de komende weken.

De Nederlandse economie; een momentopname aan de vooravond van de verkiezingen

door Drs. P. G. Ridder

HET lijkt een goede opzet om de toelichtingen van vertegenwoordigers van diverse politieke partijen over het te voeren sociaal-economisch beleid te laten voorafgaan door een zo objectief mogelijke analyse van de bestaande economische situatie. Hoewel er uiteraard interpretatieverschillen mogelijk zijn, om van waarderingsverschillen maar niet te spreken — maar deze zullen wel uit de „politieke beschouwingen” blijken — moet een dergelijke analyse toch het gemeenschappelijke startpunt zijn.

Conjunctuuranalyse

1. Overbesteding en prijsinflatie.

De economie van ons land bevindt zich in een overgangsfase. Wij hebben een periode achter ons welke werd gekenmerkt door zowel een — om een politiek mode-woord te gebruiken — duidelijke overbesteding als een duidelijke prijsinflatie, terwijl het overheidsbeleid er op gericht is aan beide ongewenste ontwikkelingen het hoofd te bieden.

Dat er sprake was van een *overbesteding* blijkt hieruit dat ondanks een zeer bevredigende economische groei in de periode 1964 t/m 1966, t.w. een stijging van het bruto nationaal produkt met 19 pCt. — dus een gemiddelde van 6 pCt. per jaar — de bestedingen in deze periode in nog sterkere mate zijn toegenomen, t.w. — alle volumecijfers — de particuliere consumptie met eveneens 19 pCt., de particuliere investeringen met 27 pCt., de investeringen in de woningbouw met meer dan 50 pCt., de overheidsconsumptie met 4 pCt. en de overheidsinvesteringen met 29 pCt. De proef op de som ten aanzien van de overbesteding is het verloop van het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans. Nadat de lopende rekening — gecorrigeerd voor voorraadmutaties — voor het laatst over 1963 een gering overschot van f. 400 mln. te zien heeft gegeven, bedroegen de tekorten over de daarop volgende drie jaren resp. f. 800, f. 800 en f. 1.100 mln., of gecumuleerd f. 2.700 mln., terwijl toch in feite een structureel overschot van gemiddeld 1 pCt. van het nationaal inkomen, d.w.z. in totaal over de onderhavige periode f. 1.800 mln., noodzakelijk zou zijn geweest.

De omvang van de *prijsinflatie* hier te lande kan wellicht het beste worden afgemeten aan de hand van het verloop van het consumptieprijspeil. Dit prijsniveau is in de periode 1964 t/m 1966 gestegen met 17 pCt., d.w.z. met gemiddeld $5\frac{1}{2}$ pCt. per jaar.

2. Bestrijding van de overbesteding.

Het overheidsbeleid heeft tot doel de overbesteding ongedaan te maken. Het is gewenst dit inderdaad zoveel mogelijk volgens een gericht beleid te doen omdat het alternatief is een bestedingsbeperking, afgedwongen via een door de betalingsbalans veroorzaakte en door de monetaire politiek geschraagde krapte aan financiële middelen. Het is aannemelijk dat het effect van een door monetaire krapte afgedwongen bestedingsbeperking eenzijdig in de investeringssfeer komt te liggen, hetgeen een

gevaar kan inhouden zowel voor de toekomstige economische groei als voor de kwaliteit van het bestaan voor een volgende generatie.

Voor 1966 was van een dergelijke investeringsbeperking nog weinig te merken. De *Macro-economische verkenning 1967* stelde de volumestijging van de *particuliere investeringen* (excl. woningen) voor 1966 op 7 pCt. (tegenover 4 pCt. in 1965), terwijl, op grond van de onlangs door het C.B.S. gepubliceerde investeringsgegevens over het derde kwartaal, dit cijfer in het *Centraal Economisch Plan 1967* nog is verhoogd tot 8,5 pCt. Ook de *overheidsinvesteringen* bleven in 1966 op peil dank zij een omvangrijk beroep van de overheid (m.n. de lagere overheid) op inflatoire financiering. Voor 1967 verwacht het C.P.B. evenwel een belangrijke terugslag, t.w. een gelijkblijven of zelfs enige teruggang van de particuliere investeringen over het gehele jaar 1967 gemeten — hetgeen gezien de in 1966 nog bestaande stijging een scherpe daling van de particuliere investeringsactiviteit in 1967 veronderstelt — en — uitgaande van een minder inflatoire financiering — slechts een geringe stijging van de overheidsinvesteringen.

Nu is het op zichzelf gerechtvaardigd — met name wanneer het stijgingstempo in het verleden in aanmerking wordt genomen — dat ook van de versterking van de investeringen een bijdrage wordt geleverd tot het herstel van het externe evenwicht. Men dient zich er evenwel van bewust te zijn dat dit slechts een „eenmalige” bijdrage mag zijn, daar met het oog op de economische groei en de leefbaarheid hervatting van de investeringsactiviteit, zowel in de private als in de publieke sfeer, noodzakelijk is. In dit licht bezien is het juist te achten dat door de overheid ernaar is gestreefd de omstandigheden waaronder kan worden geïnvesteerd — en dit betreft met name de mogelijkheid van het aantrekken van kapitaal — te verbeteren. Daarbij dient — indien het herstel van de particuliere investeringsactiviteit te traag mocht verlopen — ook de mogelijkheid van een doen herleven van belastingfaciliteiten ten behoeve van de particuliere investeringen te worden overwogen.

Een bestedingsaanpassing zal haar aangrijpingspunt vooral ook moeten vinden in de sector van de *particuliere consumptie*; deze sector neemt immers ongeveer 65 pCt. van de totale nationale bestedingen voor zijn rekening. Om een relatieve consumptievermindering te bewerkstelligen zijn overheidsmaatregelen in twee richtingen genomen: enerzijds ter beperking van de loonsverhoging en anderzijds ter verzwaring van de belastingdruk (zowel uitstel van de verlaging van de loon- en inkomstenbelasting als verhoging van de omzetbelasting). De *Macro-economische verkenning 1967* gaf aan, dat onder invloed van de overheidsmaatregelen de volumestijging van de particuliere consumptie in 1967 beperkt zou blijven tot 3,5 pCt., tegenover een stijging van het bruto nationaal produkt met 4 pCt. Als gevolg van de onrustiger wordende situatie op de arbeidsmarkt en de additionele maatregelen van het Kabinet-Zijlstra is in het *C.E.P. 1967* de consumptiestijging nog verder teruggebracht tot 3 pCt. (stijging

bruto nationaal produkt 3,5 pCt.). Daarbij wordt aangekend dat een half procent consumptievermindering een bedrag uitmaakt van ca. f. 220 mln.

Het C.P.B. verwacht dat het — gegeven de genomen maatregelen — inderdaad mogelijk zal zijn de overbesteding een halt toe te roepen. De *Macro-economische verkenning 1967* voorzag een verbetering van de *betalingsbalans* van een tekort op de lopende rekening van f. 300 mln. over 1966 naar een overschot van f. 800 mln.; daarentegen wordt *thans* voor 1967 een overschot van f. 500 mln. verwacht t.o.v. een tekort voor 1966 van f. 800 mln. Dit betekent een verbetering van de *betalingsbalanspositie* met f. 1.300 mln. De vraag kan worden gesteld — en zij zal in het vervolg van dit nummer wel verschillend worden beantwoord — of het strikt noodzakelijk is de bestedingsaanpassing in zo'n snel tempo tot stand te brengen. Daarbij dient wel te worden bedacht dat een *betalingsbalansoverschot* van f. 500 mln. nog altijd achter blijft bij een gewenst structureel overschot van ca. 1 pCt. van het nationaal inkomen (f. 700 mln.), terwijl dit structurele overschot onder meer nodig is in verband met te verstrekken ontwikkelingshulp.

De bestedingsaanpassing heeft haar weerslag op de nationale produktie. De *Macro-economische verkenning 1967* stelde de toeneming van het *produktievolume in bedrijven* voor 1967 op 4 pCt., tegenover een stijging met 5½ pCt. in 1966. In het *C.E.P. 1967* is laatstgenoemd cijfer tot 5 pCt. teruggebracht. De consequentie van de teruglopende produktietoename is een verruiming van de arbeidsmarkt. De arbeidsreserve (mannen) na seizoen-correctie, uitgedrukt in de mannelijke afhankelijke beroepsbevolking, is van mei t/m november 1966 toegenomen van 1 pCt. tot 2 pCt. Een verdere stijging in de loop van 1967 tot gemiddeld 2,5 pCt. wordt door het C.P.B. verwacht. Opvallend is overigens dat het voor seizoen gecorrigeerde cijfer over december 1966 iets lager ligt dan dat over november 1966. Hoewel een werkloosheidspercentage van 2 à 2½ op zichzelf niet bijzonder verontrustend is, doet zich de complicatie voor dat het regionaal en ook wat de afzonderlijke bedrijfstakken betreft zeer ongelijkmatig is gespreid. De enig juiste remedie, met name wat de regionale werkloosheid betreft, is een gericht industrialisatiebeleid, hetgeen echter een structuurvraagstuk en geen conjunctuurvraagstuk is. Inmiddels zijn door de regering-Zijlstra, nadat via de belastingmaatregelen in de hiervoor benodigde middelen was voorzien, maatregelen ter bestrijding van de regionale werkloosheid genomen.

3. Bestrijding van de prijsinflatie.

Zoals reeds opgemerkt, heeft de prijsinflatie de laatste jaren een grote omvang aangenomen met een prijsstijging van gemiddeld 5½ pCt. per jaar. Als belangrijke factor heeft hierbij een rol gespeeld de loonkostenstijging. In de periode 1964 t/m 1966 is de loonsom per werknemer toegenomen met ca. 40 pCt. tegenover een stijging van de arbeidsproduktiviteit met 18 pCt.

Het blijkt uiterst moeilijk te zijn de spankracht uit een eenmaal in gang gezette loon/prijsspiraal te krijgen. Hoewel bij de loonvaststelling voor 1967, waarbij de overheid een belangrijke rol heeft gespeeld, uitdrukkelijk een beperking van de loonsverhoging is nagestreefd, neemt dit niet weg dat de loonsomstijging per werknemer in bedrijven — waarin begrepen de stijging van de door werkgevers ten behoeve van werknemers te betalen sociale lasten — voor dit jaar op 8 pCt. wordt geraamd, hetgeen weliswaar lager is dan de 10½ pCt. in de jaren 1965 en 1966, maar

toch nog altijd ongeveer tweemaal zo groot als de produktiviteitsstijging. Niettemin zijn er stemmen opgegaan die zeggen dat bij de voor 1967 vastgestelde loonstijging als gevolg van de prijsstijging, geraamd op 4½ pCt., een reële welvaartsdaling voor de gemiddelde werknemer tot de mogelijkheden behoort. Nu lijkt dit laatste gezien de cijfers wat overdreven, te meer daar een verbetering van de sociale verzekeringen toch niet als een welvaartsvermindering mag worden aangemerkt. Maar dit laat onverlet dat een prijsstijging de neiging heeft het loonpeil omhoog te stuwen. Daar ook voor 1968, als resultaat van een vertraagde doorwerking van de loonkostenstijging, alsmede als gevolg van overheidsmaatregelen met een prijsverhogend effect — huurverhoging, verhoging omzetbelasting — een verdere prijsstijging valt te verwachten, zal het voor dat jaar opnieuw moeite kosten de loon/prijsspiraal terug te dringen.

Een in het kader van een prijsinflatie belangrijk aspect is dat van de *internationale concurrentiepositie*. Dit geldt met name voor ons land, waar de afzet van goederen en diensten aan het buitenland ongeveer 45 pCt. van het bruto nationaal produkt uitmaakt. Over de Nederlandse concurrentiepositie is de laatste tijd nogal wat te doen geweest, vooral nu, wat 1966 betreft, bij een ongewijzigde raming voor de toeneming van de wereldinvoer, t.w. 6 pCt., het stijgingspercentage van het volume van de goederenuitvoer achtereenvolgens is teruggebracht van 10 pCt. (C.E.P. 1966) tot 8,5 pCt. (M.E.V. 1967) en vervolgens tot 6 pCt. (C.E.P. 1967). Het is onmiskenbaar dat het gunstige prijsverschil van ons land ten opzichte van de met ons concurrerende landen goeddeels is verdwenen. Een duidelijke aanwijzing in deze richting geven door de E.E.G. verstrekte cijfers¹⁾. Deze geven aan dat in 1964 het niveau der industriële loonkosten per manuur in Nederland vrijwel gelijk was aan dat van Frankrijk, België en Italië, terwijl alleen Duitsland er nog aanmerkelijk boven lag (ongeveer 15 pCt.). Sedertdien zijn de loonkosten in Nederland naar mag worden aangenomen relatief nog verder gestegen.

Hoewel het prijs- en kostenniveau voor de afzetmogelijkheid een belangrijk gegeven is, is het toch niet de enige bepalende factor. Daarnaast spelen ook de aard van de goederen alsmede de beschikbare produktiecapaciteit een rol. Hoe belangrijk laatstgenoemd gegeven is, blijkt uit de gang van zaken tijdens de vorige overbestedingsperiode 1956-1957. In beide jaren bedroeg het stijgingspercentage van de uitvoer resp. 3 en 5, bij een toeneming van de wereldinvoer met resp. 9 en 6 pCt. In 1958, nadat nationaal een programma van bestedingsbeperking was doorgevoerd, waardoor in het binnenland produktiecapaciteit vrij kwam, steeg de uitvoer met 10 pCt., niettegenstaande de wereldinvoer in dat jaar als gevolg van een internationale conjuncturele inzinking geen stijging onderging.

Ook nu weer is het naar mag worden aangenomen vooral

¹⁾ *Sociale Statistiek 1966*, Supplement Arbeidskosten.

het capaciteitsmotief dat het C.P.B. ertoe heeft gebracht — naar berichten in de pers hebben vermeld — om voor 1967 bij een stijging van de wereldinvoer met 5 pCt. een exporttoeneming met 8 pCt. te ramen. Hierbij kan worden aangetekend dat de gerealiseerde aanpassing van het Nederlandse prijs- en kostenniveau aan dat van het buitenland in zoverre gunstig kan werken dat daardoor een explosieve ontwikkeling als na 1957 heeft plaatsgevonden, kan worden vermeden. Overigens blijft een exportraming steeds een aangelegenheid met vele onzekerheden. De mond- en klauwzeerepidemie van 1965-1966 betekende bijv. een derving van ca. f. 200 mln. aan vee- en vleesexport, hetgeen bijna 1 pCt. van de totale nationale goederenuitvoer uitmaakte. En naar het zich laat aanzien zullen wij ook dit jaar weer niet verschoond blijven van dergelijke „incidentele” tegenvallers.

Structurele analyse

Het structurele aspect van de nationale economische ontwikkeling heeft de laatste tijd een bijzonder accent gekregen door de proeve van een middellange termijnplanning, neergelegd in de publikatie van het C.P.B.: *De Nederlandse economie in 1970* ²⁾ en de mede daarop gebaseerde *Nota inzake groei en structuur van onze economie* ³⁾ ingediend door oud-Minister Drs. J. M. den Uyl en oud-staatssecretaris Drs. J. A. Bakker. De voorzitter van de Sociaal-Economische Raad heeft in zijn op 6 januari 1967 gehouden nieuwjaarsrede gewezen op het grote belang van middellange-termijnplanning, zulks met het oog op een meer stelselmatige en geïntegreerde aanpak van de economische problematiek:

Het is niet mijn taak hier uitgebreid in te gaan op het aspect van de economische structuur. Ik zou willen volstaan met het summier aangeven van twee belangrijke onderdelen, waaraan ook Drs. J. W. de Pous uitvoerig aandacht heeft besteed, t.w. de toenemende betekenis van de collectieve sector en de voorwaarden voor een bevredigende toekomstige economische groei.

1. De collectieve sector.

De voorzitter van de S.-E.R. heeft erop gewezen dat het percentage van het nationaal inkomen dat door collectieve beslissingen wordt bepaald, van 1950 tot 1967 is gestegen van 32 pCt. tot 43 pCt. Daarbij gaat het om directe overheidsuitgaven en inkomensoverdrachten van de overheid, alsmede om de sociale verzekeringsuitkeringen. Niet inbegrepen zijn de financieringsuitgaven ten behoeve van de woningbouw en ten behoeve van de overheidsbedrijven; zouden ook deze uitgaven worden meegerekend dan zou het percentage nog hoger worden. Een en ander impliceert dat de collectieve invloed in het totaal van de overheidsbestedingen aanmerkelijk is; de keerzijde hiervan is dat de vrije inkomensbesteding in sterke mate wordt ingeperkt, terwijl de tendens aanwezig is deze vrijheid relatief gezien nog verder terug te drukken.

Aan deze ontwikkeling verbond de heer De Pous in de eerste plaats de conclusie dat het uitermate gewenst moet worden geacht dat de collectief bepaalde bestedingen ingepast en ingeschaald worden, met name in het totale sociaal-economische beleid op middellange termijn. Tot dusverre is dit in onvoldoende mate gebeurd — de heer De Pous noemde de gang van zaken met betrekking tot de Mammoetwet in dit verband een schoolvoorbeeld — terwijl ook in de proeve voor een middellange-termijnplanning van het C.P.B. een functionele uitsplitsing van de overheidsuitgaven nog niet heeft plaats gevonden, hetgeen de voorzitter van de S.-E.R. ten zeerste betreunde.

Een tweede punt dat de heer De Pous in dit verband stelde, was of aan de onmiskenbaar stijgende tendens van het collectieve aandeel in de nationale bestedingen een grens moest worden gesteld vanwege het negatieve effect dat van een verder opvoeren ervan zou kunnen uitgaan op de toeneming van het nationaal inkomen zelf. Niet uit het oog mag worden verloren dat de inperking van het vrij besteedbare inkomen de neiging oproept — zoals de praktijk leert — om, individueel of groepsgewijze, door een compensatie-actie hier onderuit te komen, hetgeen de economische stabiliteit in gevaar brengt.

2. De economische groei.

Voor de eerstkomende vijf jaren wordt de reële groei in de E.E.G. op 4,3 pCt. per jaar geschat tegenover een groeipercentage voor ons land van 4,8. Dit hogere cijfer is nodig om te voorkomen dat, o.a. in verband met de ongunstige verhouding van de beroepsbevolking ten opzichte van de totale bevolking hier te lande, de welvaartspositie van ons land achter blijft bij die van onze E.E.G.-partners. Dit vereist een bruto investering in bedrijven, die voor 1970 op 17,9 pCt. van het bruto nationaal produkt wordt geraamd, hetgeen ruim twee punten hoger ligt dan het gemiddelde van de E.E.G. als geheel. De consequentie hiervan is weer dat de nationale spaarquote zal moeten toenemen van 18,9 pCt. in 1965 tot 22,6 pCt. in 1970. Een en ander impliceert een vergroting van de besparingen — in constante prijzen — met ruim 40 pCt. bij een stijging van het nationaal produkt met ruim 26 pCt.

De voorzitter van de S.-E.R. heeft erop gewezen, zulks in aansluiting op de groeinota, dat deze verhoging van de besparingen wellicht de belangrijkste opgave is, waarvoor ons land zich in de komende periode ziet gesteld met het oog op de economische groei en de leefbaarheid in ruimere zin. Hij was daarom van mening dat zowel via de budgettaire politiek en de inkomenspolitiek als door middel van een specifiek op de bevordering van de besparingen gericht beleid de noodzakelijke verhoging van de spaarquote dient te worden bewerkstelligd.

Voorburg.

Drs. P. G. RIDDER.

²⁾ Centraal Planbureau 1966. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1966.

³⁾ Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, september 1966.

(I. M.)

Risicospreiding en deskundig beheer: aandelen

Hoe evenredig is de evenredige vertegenwoordiging?

door Drs. A. Pais

MET de Tweede-Kamerverkiezingen in zicht is weer druk gediscussieerd over ons kiesstelsel. Volgens sommigen zouden wij moeten overgaan op een districtenstelsel in de een-of-andere vorm, ten einde de band tussen burgers en volksvertegenwoordigers te verstevigen en te koersen naar een duidelijker partijstructuur. Anderen vinden daarentegen dat middel erger dan de kwaal. Bij een stelsel van evenredige vertegenwoordiging (E.V.) weegt in principe iedere stem even zwaar en een districtenstelsel zou daar mogelijk afbreuk aan doen. Minderheden zouden vrijwel niet aan hun trekken kunnen komen. Kleine partijen zouden nauwelijks tot hun recht komen, hetgeen ondemocratisch is, omdat toch iedere legitieme politieke groepering, zelfs indien van bescheiden omvang, een reële kans moet hebben om in het parlement vertegenwoordigd te worden.

Op het ogenblik geldt in ons land, dat als een groepering maar voldoende stemmen haalt voor tenminste één zetel, zij reeds toegang heeft tot de Tweede Kamer. Zo komt het dan ook, dat in een Kamer van 150 leden tegenwoordig niet minder dan 10 partijen vertegenwoordigd zijn (eigenlijk elf, als we ex-Boer Voogd niet over het hoofd zien). En het eind is nog niet in zicht. Ook bij de komende verkiezingen zal men weer van alle kanten naar Uw stem dingen.

In principe weegt, zoals gezegd, Uw stem even zwaar als die van Uw buurman, maar geldt dat ook in de praktijk? Dat hangt af van de praktische toepassing van de E.V. en in ons land leidt deze tot vrij omvangrijke „verschuivingen” in elke verkiezingsuitslag. Verschuivingen dan niet in de gebruikelijke zin van het woord als gevolg van veranderingen in de kiezersgunst, maar ten gevolge van bepalingen van ons kiesstelsel, toegepast op de stembusuitslag.

Twee bepalingen zijn daarbij van groot belang. In de eerste plaats: géén zetel wordt toegekend aan een groepering die de zogeheten kiesdeler niet haalt, ook al scheelt het maar een paar stemmen zoals bij het G.P.V. in 1959. De kiesdeler is het totaal aantal uitgebrachte geldige stemmen gedeeld door het aantal te verdelen zetels. Zijn er bijv. zes miljoen geldige stemmen uitgebracht voor 150 zetels dan is de kiesdeler 40.000. Elke partij, die daar onder blijft, doet dan voor de zetelverdeling verder niet meer mee.

De tweede bepaling betreft het systeem van de „grootste gemiddelden”. Bij de zetelverdeling voor de Tweede Kamer

krijgt elke partij in eerste instantie evenveel zetels als het aantal malen, dat die partij de kiesdeler heeft gehaald. Maar dan blijven er altijd nog zetels over, zowel omdat splinterpartijen de kiesdeler niet hebben gehaald als ook omdat de andere partijen als regel nog wat stemmen hebben „overgehouden” nadat in eerste instantie hun aantal zetels is bepaald. Die resterende zetels (*restzetels*) worden dan in tweede instantie verdeeld door voor elke partij, die in de eerste ronde al één of meer zetels heeft behaald, uit te rekenen hoe groot het gemiddeld aantal stemmen per zetel is, indien die partij een of enkele zetels meer zou krijgen dan in eerste instantie was toegewezen. De resterende zetels gaan nu naar de partij(en) met de grootste gemiddelden ¹⁾.

Het is duidelijk, dat de grote partijen van deze bepalingen het meest profiteren. Zo kan men stellen, dat alle stemmen wel gelijkwaardig mogen zijn, maar dat zij in de praktijk van de E.V. een ongelijk gewicht hebben. Een stem uitgebracht op een grote partij, weegt zwaarder dan een uitgebracht op een kleine partij, in die zin dat het aantal zetels per, zeg, 100.000 stemmen voor een grote partij als regel groter is dan voor een kleine.

¹⁾ Een cijfervoorbeeld ter verduidelijking van de wijze waarop de restzetels worden verdeeld. Wij gaan uit van 6 mln. geldig uitgebrachte stemmen, 150 te verdelen zetels (en dus een kiesdeler van 40.000) en vijf partijen, welke aan de verkiezingen deelnemen (A, B, C, D en E).

Partij (I)	Geldig uitgebrachte stemmen (II)	Zetelverdeling in eerste instantie (III)	Stemmen-restant (IV)	Stemmen: (Zetels + 1) (V)	Toewijzing restzetels (VI)
A	2.138.000	53	18.000	39.593	1
B	1.970.000	49	10.000	39.400	1
C	1.185.000	29	25.000	39.500	1
D	668.000	16	28.000	39.294	—
E	39.000	—	39.000	×	×
	6.000.000	147	120.000		3

De drie restzetels worden aan A, B en C toegewezen, omdat deze de hoogste drie gemiddelden hebben volgens de gebruikelijke restzetelverdeling (kolom V). Bezie men evenwel kolom IV dan zijn het juist D en E die de grootste stemmenrestanten hebben. E komt evenwel niet meer te pas aan de verdeling van de restzetels omdat het op haar uitgebrachte aantal stemmen de kiesdeler niet haalde; voor D als kleine partij werkt de gemiddeldenberekening ongunstig.

(I. M.)

VEREENIGD BEZIT VAN 1894

Wij hebben voor de naoorlogse Tweede-Kamerverkiezingen (het zijn er tot dusverre zes geweest) eens nagekeken in welke mate de Nederlandse versie van de E.V. tot bevoordeling van de grote partijen heeft geleid (en derhalve de kiezer van een grote partij „meer zetel voor zijn stem” heeft gegeven dan die van een kleine partij). Daartoe bepaalden wij voor elke groepering het verschil tussen het percentage van de behaalde stemmen en het percentage van de toegewezen Tweede-Kamerzetels, die die partij verwierf. De resultaten staan in tabel 1.

Uit deze tabel is onder meer af te lezen:

1. Bij elke verkiezing vond een aanzienlijke „verschuiving” plaats ten gevolge van de zojuist genoemde electorale bepalingen. Deze is in de orde van 2 tot 3 pCt. der uitgebrachte geldige stemmen.

2. Het grootste profijt van deze verschuiving hebben de grootste twee partijen, die er tezamen per verkiezing, in zetels, de tegenwaarde van $1\frac{1}{2}$ tot $2\frac{1}{2}$ pCt. van de stemmen bij hebben gekregen. Dit komt er op neer, dat bij de afgelopen Kamerverkiezingen K.V.P. en P.v.d.A. elk een „premie” van gemiddeld 3 tot 4 pCt. per op hen uitgebrachte stem hebben ontvangen.

3. Voor de middenpartijen is het beeld enigszins verdeeld; de kleine en splinterpartijen zijn steeds de grote verliezers geweest.

OOK in het gemiddeld aantal stemmen per behaalde zetel is de gunstige positie van de grote partijen te constateren. In de grafiek komt dit tot uiting. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen partijen, die bij een verkiezing meer en partijen die minder dan 10 pCt. der stemmen hebben behaald. Het blijkt, dat de kleinere partijen bij de afgelopen Kamerverkiezingen tussen de 3 en 10 pCt. per zetel meer aan stemmen moesten „betalen” dan de grotere.

Men kan de gegevens van tabel 1 ook in aantallen stemmen uitdrukken. Dit is in tabel 2 gebeurd. In de zes naoorlogse Kamerverkiezingen, waarbij in totaal 33 miljoen stemmen zijn uitgebracht, zijn door de bepalingen van de Kieswet voor 871.000 stemmen de zetels niet overeenkomstig de wens van de kiezer terecht gekomen. Daaronder zijn ruim een half miljoen stemmen, uitgebracht op kleine en splinterpartijen, die niet aan een zetel kwamen (met inbegrip van G.P.V. en B.P., die later wel in de prijzen vielen). Van de „electoraal-technisch” verschoven stemmen kregen de K.V.P. en de P.v.d.A. er in zetels de tegenwaarde van resp. 386.000 en 333.000. Hiermee wordt nogmaals gedemonstreerd dat, wie op een ondermaats partijtje stemt, dat de kiesdeler niet haalt, in feite K.V.P. of P.v.d.A. kiest.

Ten slotte nog een enkele opmerking over de zetelloze splintergroepjes. Deze zijn, al naar hun signatuur, bij „links” en „rechts” in te delen. Bij de zes verkiezingen is ruim 537.000 maal een stem op een van deze lijsten uitgebracht. Ruim 100.000 kwamen op „linkse” lijsten terecht,

TABEL 1.

Verskil tussen het percentage der toegewezen Kamerzetels en het behaalde stemmenpercentage ^{a)}

	1946	1948	1952	1956	1959	1963
K.V.P.	+1,19	+0,96	+1,33	+0,97	+1,07	+1,45
P.v.d.A.	+0,69	+1,40	+1,03	+0,64	+1,64	+0,65
V.V.D.	-0,41	+0,05	+0,17	-0,10	+0,46	+0,37
A.R.P.	+0,10	-0,21	+0,69	+0,09	-0,06	-0,05
C.H.U.	+0,16	-0,19	+0,08	+0,24	-0,11	+0,09
P.S.P.					-0,51	-0,36
C.P.N.	-0,56	+0,26	-0,16	-0,08	-0,41	+0,10
S.G.P.	-0,14	-0,37	-0,42	-0,26	-0,16	-0,30
B.P.						-0,13
G.P.V.						-0,07
K.N.P.		-0,26	-0,71			
Partijen zonder zetels	-1,03	-1,64	-2,01	-1,50	-1,92	-1,55

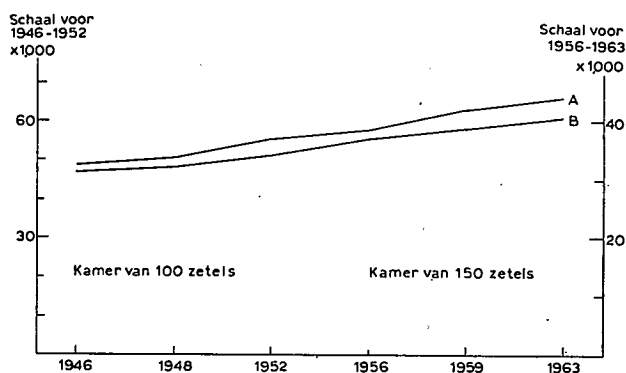
a) De percentages hebben betrekking op het totaal aantal uitgebrachte geldige stemmen. Staat voor het percentage een plus-teken, dan heeft de partij naar verhouding meer zetels dan stemmen gekregen; in het tegenovergestelde geval staat een minteken. Voor 1956 is van een Kamer van 150 leden uitgegaan.

TABEL 2.

Omvang van de „electoraal-technische” verschuivingen (in duizenden stemmen)

	1946	1948	1952	1956	1959	1963
Totale verschuiving. (hervan afkomstig van partijtjes, die geen zetel behaalden)	102	132	176	111	190	160
Hervan kwamen ten goede aan	(49)	(81)	(108)	(86)	(115)	(98)
K.V.P.	57	47	71	56	64	91
P.v.d.A.	33	69	55	37	98	41

GEMIDDELD AANTAL STEMMEN PER ZETEL

A: partijen met minder dan 10 pCt.
B: „ „ „ meer dan 10 pCt.

ruim 400.000 op „rechtse”. Het moet wel een ironie van het electorale lot worden genoemd, dat van deze laatste categorie een zo groot deel aan de andere kant van het politieke spectrum ten goede is gekomen.

Amsterdam.

Drs. A. PAIS.

(I. M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Sociaal-economische elementen uit het programma van de K.V.P. nader toegelicht

door Drs. W. K. N. Schmelzer

TER voorbereiding op de parlementaire verkiezingen en als uitgangspunt voor het beleid van de fractie in de Tweede Kamer pleegt de K.V.P. een werkprogramma vast te stellen. Met de hoofdpunten uit dit werkprogramma treedt zij de verkiezingen in. Aan de nadere uitwerking in het werkprogramma zijn de nieuw gekozen Tweede-Kamerleden gebonden. De vervroeging van de verkiezingen heeft het niet mogelijk gemaakt de normale procedure met de daarvoor gestelde termijnen voor de verschillende partij-instanties te handhaven. Het concept-werkprogramma en de daarop ingediende amendementen blijven niettemin voor de nieuw te kiezen leden een belangrijk uitgangspunt. De wat ruimer uitgewerkte hoofdpunten zijn vastgelegd in het verkiezingsprogramma.

Bij de opstelling van dit programma is in ruimer mate dan voorheen aandacht besteed aan de financieel-economische waarborgen voor uitvoering van het programma. De ervaringen uit het recente verleden hebben immers uitgewezen, dat aan het tegemoet komen aan het groeiend verlangen naar gemeenschapsvoorzieningen grenzen zijn gesteld, welke niet zonder schade voor onze volkshuishouding en voor het totstandbrengen zelve van deze voorzieningen kunnen worden veronachtzaamd. Een sterke en evenwichtige groei van onze economie is noodzakelijk om onze sociaal-economische doelstellingen te realiseren en de middelen te verschaffen voor de financiering van de voorzieningen die tot de overheidstaak behoren.

Een tweede reden voor de meer uitgebreide aandacht aan het financieel-economisch aspect besteed, is gelegen in het feit dat bij de opstelling van het programma grote zorg bestond voor de actuele economische situatie. Duidelijk was, dat herstel van evenwicht en groei zou nopen tot maatregelen die offers vragen. Voor het vragen van deze offers zijn wij bereid begrip te vragen en verantwoordelijkheid te dragen.

Met dit laatste is overigens niet gewacht tot aan de verkiezingen. De zorg ten aanzien van de economische ontwikkeling is bij de algemeen politieke en financieel-economische beschouwingen over de Rijksbegroting 1967 door ons tot uitdrukking gebracht. Het onvoldoende gehoor voor deze zorg heeft toen tot de kabinetscrisis geleid. Een crisis die wij gaarne hadden vermeden omdat het programma van het kabinet onze instemming had, maar in het concrete beleid kwamen de daar eveneens toe behorende uitgangspunten voor het financieel- en sociaal-economisch beleid onvoldoende tot uitdrukking. Ik denk hierbij met name aan de uitspraak in de regeringsverklaring van 27 april 1965, waarin gesteld wordt „dat van de nieuwe welvaartsmogelijkheden slechts ten volle profijt zal kunnen worden getrokken, indien in het geheel der nationale bestedingen op evenwichtige wijze omvang en kwaliteit van de genoemde voorzieningen zullen worden vergroot”. Aan de uitspraak, dat het Kabinet van de rijksuitgaven niet te doen uitgaan boven de groei van het reële nationale inkomen” (aanvaard werd een tijdelijke overschrijding van deze norm). Aan de uitspraak dat „de additionele overheidsuitgaven niet tot inflatie aanleiding mogen geven”

en dat zij „haar begrotings-, loon- en prijspolitiek hierop (bestrijding van deze inflatoire ontwikkeling) zal richten”. Ten slotte wat dit laatste betreft: „Voorkomen dient te worden, dat door een krachtige stijging van de loonkosten onze concurrentiepositie en de koopkracht van onze munt worden aangetast”.

Zowel om structurele als conjuncturele redenen derhalve is aan de financieel-economische problematiek extra nadruk gegeven. Een gezond financieel-economisch beleid is noodzakelijk voor een evenwichtige economische groei. De huidige spanningen in onze economie vormen een belemmering voor deze groei en de eerste taak waarvoor wij mening te staan is het weer goed maken van onze economie en het weer veilig stellen van de werkgelegenheid door: „een evenwichtige inkomens- en prijsontwikkeling, bevordering van het sparen, zorg voor voldoende dekking van de overheidsuitgaven op basis van prioriteiten”.

In een groeiende welvaart zijn ook gemakkelijker de middelen te vinden, die nodig zijn voor de noodzakelijke voorzieningen op het gebied van o.m. verkeer, onderwijs, voorzekerheid. Uitgavencategorieën, die de neiging hebben sneller te groeien dan het nationaal inkomen, zodat in het programma eveneens bepleit wordt krachtig te streven naar vermindering van de uitgaven voor minder urgente zaken. In de K.V.P. bestaat ook een uitgesproken voorkeur voor het in meerdere mate vinden van de noodzakelijke financieringsmiddelen in het opvoeren van vrijwillige particuliere besparingen mede door een actief bezitsvormingsbeleid. Voor zover op kortere termijn nog strikt nodig, zouden meer financieringsmiddelen in de sfeer van de indirecte belastingen moeten worden gevonden (waarbij speciale aandacht voor de laagst betaalden en de kinderrijke gezinnen geboden blijft). Verdere opvoering der directe belastingen — die in ons land zeer hoog zijn — zou de prestatie-, spaar- en beleggingsstimulansen verminderen en zo tot schade voor onze economie leiden.

De conjuncturele situatie

IN het programma wordt ervan uitgegaan dat de huidige spanningen in onze economie een belemmering vormen voor de economische groei. Naar onze mening zal derhalve in de komende periode allereerst aandacht

besteed moeten worden aan herstel van het economisch evenwicht. Inmiddels hebben wij reeds onze medewerking verleend aan de stappen, die in dit opzicht door het huidige interim-kabinet zijn genomen. In electoraal opzicht hebben wij het ons daarmee waarschijnlijk niet gemakkelijker gemaakt, maar wij durven vertrouwen op de weldenkendheid van onze kiezers, die er begrip voor zullen hebben dat onze zorg en verantwoordelijkheid zich verder uitstrekken dan tot 15 februari a.s.

Hoe is immers de actuele situatie? De afgelopen periode heeft zich gekenmerkt door een binnenlandse overbesteding, de ontwikkeling van een loon- en prijs-spiraal, tekorten op de betalingsbalans, inflatoire overheidsfinanciering, kapitaalschaarste en een verslechterde concurrentiepositie. Over het afgelopen jaar hebben wij verschillende malen optimistische verwachtingen ten aanzien van uitvoer en betalingsbalans in neerwaartse richting moeten bijstellen.

Uit dit alles moet de conclusie getrokken worden, dat wij aan concurrentiekracht hebben ingeboet, het investeringsniveau ernstig gevaar loopt, er een najling optreedt van de inflatoire loon- prijsspiraal en de financiering van de economische expansie in het gedrang komt. Het gevaar is aanwezig, dat in het economisch aanpassingsproces niet alleen hoogconjunctuurbloemen verdwijnen, maar dat ook op zichzelf rendabele bedrijven door liquiditeitsmoeilijkheden in een „wal keert het schip”-situatie worden meegesleept. De gevolgen van het door kapitaalschaarste in gang gezette aanpassingsproces hebben zich het sterkst gemanifesteerd in het bouwbedrijf en daaraan economisch verwante sectoren en in die gebieden waar de economische structuur nog zwak is.

Dit alles speelt zich af in een situatie, waarin het stijgingstempo van de wereldhandel terugloopt en met name de invoer in enkele voor onze buitenlandse handel belangrijke landen. De conjuncturele situatie in de noordelijk gelegen landen van Europa lijkt overigens veel op die in ons land. Herstel van het economisch evenwicht wordt aldaar eveneens bevorderd door verzwaring van belastingdruk en matiging der overheidsuitgaven. Het beleid dat ten onzent gevoerd dient te worden, zal er onder deze omstandigheden op gericht moeten zijn de exportmogelijkheden zoveel mogelijk te vergroten omdat daarmee de enig houdbare basis wordt gegeven aan de werkgelegenheid.

Bewaking van ons kostenpeil is daartoe een eerste voorwaarde. Het loonbeleid voor het komend jaar is daarop gericht. Weliswaar zal, doordat de loonstijging de stijging van de arbeidsproductiviteit wederom overtreft, geen directe verbetering van onze concurrentiepositie in dit opzicht optreden, maar voorkomen lijkt wel te zijn, dat deze verder zou verslechteren. Een te rigoureuze aanpak zou overigens het niveau van de binnenlandse consumptieve bestedingen zozeer kunnen aantasten, dat een voor het economisch herstel onnodige beperking optreedt.

Een slechts in beperkte mate achterblijven van de consumptie bij de groei van het nationaal produkt is een in onze ogen voldoende bijdrage vanuit deze categorie aan het terugdringen van de binnenlandse overbesteding. Gevreesd moet inmiddels worden, dat de ontwikkelingen in de afgelopen jaren een proces in gang hebben gezet waardoor een voor de groei en werkgelegenheid noodzakelijk investeringsniveau in gevaar komt. Dit geldt zowel voor de investeringen in bedrijven als voor die bij de overheid. Vooral voor de gemeenten is de situatie zeer precair. Terecht wordt dan ook met de maatregelen van

het interim-kabinet beoogd ontspanning te brengen op de kapitaalmarkt, een neerwaartse druk uit te oefenen op de rentevoet en de financiering van de overheidsinvesteringen, in het bijzonder bij de gemeenten, veilig te stellen.

Soelaas kan daardoor dan vooral geboden worden op die punten waar zich thans depressieve verschijnselen voordoen. Depressieve verschijnselen die tot werkloosheid aanleiding geven en daardoor mede het economisch klimaat meer in het algemeen beïnvloeden. Enige terughoudendheid is daarvan nu reeds een merkbaar gevolg. Toch is er dunkt mij geen reden tot paniek. Integendeel, de wereldconjunctuur blijft betrekkelijk gunstig, ook al is er enige neiging tot stabilisatie. Hantering van de budgetpolitiek kan de rigiditeit van de monetaire rem doen verminderen, de matiging in de loonstijging remt de kostenstijging wat af, draagt bij tot groter evenwicht in de binnenlandse bestedingen, schept daarmee voorwaarden voor exportgroei en stelt daarmee op wat langer termijn het investeringsniveau en de werkgelegenheid veilig.

De doelstellingen op langere termijn

EEN belangrijk aantal van de programmapunten voor de komende periode brengt financiële lasten met zich mee. De verwezenlijking van deze programmapunten hangt daarbij af van de middelen die beschikbaar komen. Het is op voorhand duidelijk, maar bovendien recentelijk uit de ervaring gebleken, dat niet alle wensen in snel tempo realiseerbaar zijn. Een juist uitgangspunt is derhalve de verwezenlijking in volgorde en tijd in te delen enerzijds, en anderzijds de groei van de noodzakelijke middelen te bevorderen.

De belangrijkste bron is gelegen in de groei van het nationaal inkomen. De K.V.P. bepleit — en heeft dat in een recent rapport meer uitvoerig gedaan — „een nieuwe industrialisatieronde, gericht op hoogwaardige industrie, die beantwoordt aan moderne eisen; herindustrialisatie en industrialisatie waar dit dringend nodig is”. Een tweede bron is gelegen in de overheidsmiddelen zelve. De K.V.P. bepleit dan ook een bij voortduring zorgvuldig nagaan van het belang der bestaande overheidstaken, het verschuiven van het uitgavenpatroon van minder naar meer urgente taken. Ten slotte bepleit de K.V.P. een actief bezitsvormingsbeleid, waaruit eveneens de noodzakelijke financieringsmiddelen kunnen voortvloeien.

Binnen de mogelijkheden, die aldus ontstaan, geeft de K.V.P. prioriteit op internationaal terrein aan een geleidelijke vergroting van de ontwikkelingshulp (meer doelmatig en met optimale inschakeling van het particulier initiatief); nationaal aan voortzetting van een beleid, gericht op opheffing van de woningnood, verdere uitbreiding en verbetering van het onderwijs, verbetering van de infrastructuur door ruimtelijke ordening en verbetering van verkeersverbindingen, en hantering van deze instrumenten voor verbetering van het leefklimaat en recreatiemogelijkheden. Ook ten aanzien van de volksgezondheid en de sociale zekerheid zijn nog aanvullende maatregelen nodig.

Een rangorde in deze prioriteiten is niet zonder meer aan te brengen, zeker niet in die zin dat vooruitgang op een van deze punten zou moeten wachten op volledige verwezenlijking van andere. Veel van de voor elk dezer wensen noodzakelijke voorzieningen zijn complementair. Een beleid, gericht op versterking van de economische structuur van ons land, vraagt gelijktijdig voorzieningen

op het gebied van wegeaanleg, ruimtelijke ordening en onderwijs. Een onderlinge afstemming van het beleid in elk der sectoren is noodzakelijk. De keuzemogelijkheden zijn bovendien niet onbeperkt. De bouwcapaciteit is in de afgelopen periode belangrijk uitgebreid en heeft thans het niveau bereikt waardoor in redelijk tempo aan de gestelde verlangens kan worden voldaan indien de financiering is veilig gesteld.

Ten aanzien van het verkeer bestaat een wegenplan tot 1971, dat reeds is vastgelegd. De zorg hierbij is eveneens de noodzakelijke financieringsmiddelen binnen de gestelde termijnen beschikbaar te hebben. Op dit moment reeds moet met een vertraging van het schema met circa 1 jaar rekening worden gehouden. Door aanvaarding recentelijk van de verhoging der opcenten op de motorrijtuigenbelasting is voorkomen dat een verdere vertraging op zou treden. Met onze steun is thans ook aanvaard de overgangswet tot invoering van de Mammoetwet op het onderwijs. Een moeilijkheid hierbij is, dat de kostenstijging, die met uitvoering hiervan is gemoeid, nog niet volledig is te overzien. Hetzelfde geldt voor de uitvoering van de nog bestaande wensen op het gebied van de sociale zekerheid en de volksgezondheid.

EEN onderlinge afweging en fasering in de uitvoering van de onderscheiden programmapunten is derhalve niet exact te geven. De daartoe noodzakelijke gegevens staan niet alle ter beschikking. Een deel van de kennis terzake is wellicht wel aanwezig op de departementen. Om die reden is dan ook bij verschillende gelegenheden bepleit om met het oog op kabinetsformaties en het opstellen van het regeringsprogramma de gegevens die daartoe noodzakelijk zijn bijeen te brengen.

Ook door het bedrijfsleven en met name de S.-E.R. is bij herhaling bepleit een programmering van die overheidsmaatregelen, die beslag leggen op de toename van het nationaal inkomen, opdat zij in het sociaal-economisch beleid kunnen worden ingepast. Inmiddels is in de nota van het Centraal Planbureau: *De Nederlandse economie in 1970*, en in de *Nota inzake groei en structuur van onze economie* van de Minister van Economische Zaken een inzicht gegeven in de redelijkerwijs te verwachten ontwikkeling voor de onderscheiden sectoren van het bedrijfsleven op middellange termijn. Een taakstellend karakter is hieraan niet verbonden, maar de informatieve betekenis van deze nota's is niet te verwaarlozen. Bovendien kan men de actuele ontwikkeling toetsen aan de meer structurele lijnen die in de nota's worden uitgezet. Globaal kan men overigens aan deze nota's in zoverre toch enig taakstellend karakter geven voor zover zij bijv. aangeven het investeringsniveau en het consumptievolume die de verwezenlijking van deze prognoses tot voorwaarde hebben.

Te betreuren is, dat een belangrijke component ontbreekt, t.w. de overheidshuishouding. Hoe groot de betekenis daarvan is, bleek wel in de afgelopen periode. Te denken ware daarbij niet alleen aan de snelle stijging der overheidsuitgaven op grond van het programma van het vorige Kabinet, maar evenzeer aan de stijging van de onderwijsuitgaven, die bij het optreden van dat Kabinet in de pipe-line zat en waarop men zich had verkeken.

Het vaststellen van prioriteiten, met bovendien een onderlinge afweging, vereist inzicht in de kwantitatieve implicaties, waartoe de gegevens in onvoldoende mate beschikbaar zijn. Het verwerven van inzicht in deze

gegevens zou men derhalve prioriteit nummer 1 kunnen noemen. Met belangstelling zien wij ernaar uit of dit Kabinet er reeds in slaagt zijn toezeggingen op dit punt tijdig waar te maken.

Het is bovendien duidelijk, dat bij het vaststellen van het regeringsprogramma het oud-vaderlandse „de cost gaet voor de baet” opgeld moet doen. Ik versta daaronder, zoals ook het verkiezingsprogramma dat doet, dat een sterke en evenwichtige groei van onze economie een onmisbare voorwaarde is voor de verwezenlijking van de overige programmapunten. In de actuele situatie betekent dat: herstel van het economisch evenwicht en het scheppen van de voorwaarden voor voortgezette groei. Bovendien, een zo evenwichtig mogelijke groei met voorkoming van te grote conjuncturele uitschieters, omdat het redresseren van een uit de hand gelopen situatie onvermijdelijk een tijdelijke stagnering in het groeitempo met zich brengt. Gelijktijdige hantering van het monetaire beleid, het budgettaire beleid en het loon- en prijsbeleid scheppen daartoe de beste waarborgen. Op deze wijze kan de conjunctuurpolitiek dienstig worden gemaakt aan de ongestoorde verwezenlijking van de doelstellingen op langere termijn.

Onder evenwichtige groei ware tevens te verstaan een regionaal evenwicht. De actuele situatie heeft wederom de kwetsbaarheid van verschillende landstrekten tot uitdrukking gebracht. Overspanning van onze economie kan er gemakkelijk toe leiden dat deze regionale problemen verdoezeld raken of schijnoplossingen vinden die niet tegen vermindering der conjunctuur bestand zijn. Activering van de economische activiteit in de betrokken gebieden op dit moment geeft grotere zekerheid van economisch meer verantwoorde vestiging. Ik acht het daarom ook juist dat dit interim-kabinet reeds gekomen is met maatregelen tot verbetering van de vestigingsfaciliteiten. In de actuele omstandigheden ligt bovendien voldoende aanleiding tot versnelde uitvoering c.q. zekerstelling van de uitvoering van die werken die voor het vestigingsklimaat, de infrastructuur en de leefbaarheid nodig zijn.

IN de lijn van de uitnodiging van de redactie van *E.-S.B.* is in het bovenstaande vooral aandacht besteed aan het overheidsbeleid. De aard van ons programma zou echter onvoldoende duidelijk worden wanneer ik hier onvermeld zou laten wat wij als de grondslag van de economische groei beschouwen. Dat is het vrije ondernemingsgewijze produktiestelsel, óók in het zelfstandig midden- en kleinbedrijf van handel, ambacht, dienstverlening en in de agrarische sector. Wij willen een beleid bevorderen, waarmee door verantwoorde vormen van medezeggenschap en bezitsvorming ons vrije ondernemingsgewijze produktiestelsel geleidelijk aan een breder fundament krijgt en hechter verankerd wordt in brede lagen van ons volk. Dit streven wordt trouwens door de andere christendemocratische partijen in ons land en in het buitenland gedeeld. Het geheim van echte en duurzame groei ligt — hoe wezenlijk de overheidstaak daarbij ook is — in het particulier initiatief en de persoonlijke verantwoordelijkheid. Zelfstandig persoon-zijn en sociaal wezen, medemens-zijn: de uitdaging tot synthese hiervan blijft ook in het sociaal-economisch leven even boeiend als de doelstelling verwezenlijkbaar, zij het nimmer in paradijselijke verhoudingen.

's-Gravenhage.

Drs. W. K. N. SCHMELZER.

Sociaal-economisch beleid in de komende jaren

door Dr. C. de Galan

DE vraag die in dit „Verkiezingsnummer“ van **E.-S.B.** wordt gesteld is: welk sociaal-economisch beleid wil de P.v.d.A., in het bijzonder in de komende vier jaar, voeren? Het gaat dus om het programma waarmee deze partij niet alleen de verkiezingen, maar vooral de politiek zelf ingaat. Programma dan in de zin van samenhangend geheel van doeleinden en instrumenten.

Ter beantwoording van de gestelde vraag worden hier eerst in het kort de bekende vijf doelstellingen van de economische politiek in ons land besproken. Deze doelstellingen acht ook de P.v.d.A. van grote betekenis; ze hebben opnieuw een grote actualiteit gekregen en een beschouwing erover biedt tegelijk de gelegenheid in te gaan op de conjuncturele situatie. De oogmerken van de P.v.d.A. reiken intussen aanzienlijk verder, zoals hieronder zal blijken.

Vijf oude bekenden

1. De *volledige werkgelegenheid* staat om economische en sociale redenen terecht voorop (welvaart en recht op arbeid). De vanzelfsprekendheid waarmee we in de naoorlogse jaren in de realisering van deze doelstelling zijn gaan geloven, ondergaat echter juist op dit ogenblik enige twijfel. Niet dat de situatie thans landelijk gezien al verontrustend is. Gedurende een zevenjarige periode van overspanning geraakt, resulterend in hoge tenemende betalingsbalanstekorten en stijgend prijspeil. De overbesteding was, naar ook uit het S.-E.R.-advies inzake de inflatiebestrijding blijkt, het gevolg van de snelle stijging van de export, de particuliere investeringen en de overheidsuitgaven tezamen sedert 1961, waarbij zich vooral in 1964 en 1965 een forse verhoging van de particuliere consumptie voegde. Een zekere ontspanning werd in toenemende mate noodzakelijk; het Kabinet-Cals heeft die dan ook nagestreefd, met behulp van een aantal bescheiden, doch doeltreffende maatregelen. Bescheiden, om niet te vervallen in een herhaling van de te rigoureuze ingreep in 1957/1958, toen — het zij ter oprissing van het geheugen vermeld — Minister Zijlstra het Ministerie van Economische Zaken beheerde.

Mede ten gevolge van economische aarzeling in enkele nabuurlanden, is de fase van de ontspanning nu bereikt. In totaal is een werkloosheid van 2,8 pCt. van de afhankelijke beroepsbevolking, waarvan 1/3 seizoenmatig is en waar voor de helft openstaande aanvragen van werkgevers tegenover staan, niet alarmerend ¹⁾. Ook een gemiddelde arbeidsreserve van 85.000, zoals het Centraal Planbureau voor 1967 verwacht, is dat nog niet. Maar wel vereist de huidige situatie grote voorzichtigheid om niet de bereikte ontspanning naar de andere zijde te laten omslaan. De aanvankelijk ingediende begroting voor 1967 werd allereerst als voldoende ontspannend, doch anderzijds als voorzichtig beschouwd. Het huidige interim-kabinet dreigt deflatoir beleid.

Het instrumentarium om een te grote werkloosheid te voorkomen is bekend. Dat instrumentarium moet dan natuurlijk wel worden benut, met name in bedrijfstakken (bouw) en landsdelen (noorden en zuiden) waar de toestand

nu al minder rooskleurig is. Vooral de situatie in het noorden blijkt structureel onbevredigend te zijn. Een actief regionaal beleid zowel als gerichte maatregelen op korte termijn zijn hier noodzakelijk; daarmee is ook de ruimtelijke ordening op langer zicht gediend. Primair daarbij is de verbetering van infrastructurele voorzieningen, die zowel direct werkgelegenheid als indirect een beter vestigingsklimaat opleveren. Daarnaast is vooral van belang het aantrekken van enkele sterke industriële bedrijven of dienstverlenende instellingen. Zoals ook in Zuid-Limburg gebeurt, moeten daarbij kredietgaranties en deelnemingen van overheidszijde worden benut en ook moet worden geprofiteerd van de zgn. „aardgaspot“.

Intussen kan zeker niet worden volstaan met het voeren van een werkgelegenheidspolitiek. Deze zal immers niet de fusies, sluitingen en omschakelingen op grote schaal voorkomen waartoe in het bijzonder de technologische ontwikkeling en de internationale integratie leiden. Er is dan ook een groeiende noodzaak te komen tot een beter gereguleerd inspraak van de vakbeweging en de ondernemingsraad in het bedrijfsgebeuren en in de ontslagprocedures, tot een — vooral in financieel opzicht — betere bescherming bij massaal ontslag, tot verlengde ontslagtermijnen en bijzondere voorzieningen voor oudere en minder valide werknemers, die ook nu weer het eerst de dupe blijken te zijn. Visie op de toekomst en planning op middellange termijn zijn daarnaast essentieel.

2. Dit voert ons tot de volgende doelstelling: *economische groei*. Verdere ontwikkeling van onze welvaart blijft van de grootste betekenis, ten behoeve zowel van onze particuliere als onze gemeenschappelijke bestedingen. De gezamenlijke „claimsnota“ van het Nederlandse volk is immers in de loop van de jaren niet minder lang geworden. De P.v.d.A. heeft aan economische groei en toekomstplanning al lang ruime aandacht geschonken; onder het Kabinet-Cals is deze aandacht ook in de beleids sfeer tot uiting gebracht, getuige vooral de uitvoerige prognose voor 1970 van het Centraal Planbureau en de op de valreep uitgebrachte groeinota.

¹⁾ Cijfers van 31 december 1966.

Groeipolitiek is te veelomvattend om hier bevredigend uiteen te zetten. Ik volsta met een beknopte opsomming. Er is een kwalitatief beleid nodig ten aanzien van de industriële en dienstensector, gericht op omschakeling naar kapitaal- en kennisintensieve bedrijfstakken en dat ook overheidsdeelnemingen en omschakelingskredieten als instrumenten hanteert. Ook is modernisering van landbouw en middenstand vereist, waarbij de ontwikkelings- en saneringsfondsen goede diensten kunnen bewijzen. Verschillende gemeenschapsvoorzieningen, waarvan speciaal infrastructuur en onderwijs zijn te noemen, behoven ook uit het oogpunt van hun groei-effect uitbreiding. Naast het onderwijs worden in de nieuwe literatuur over economische vooruitgang vooral wetenschappelijk onderzoek en technologische vernieuwing als belangrijke oorzaken genoemd. Ook die behoeven bevordering, waartoe een wetenschapsbeleid dat coördineert en stimuleert de bouwstenen moet aandragen. Een arbeidsmarktpolitiek die mobiliteit en her- en bijscholing als permanente verschijnselen erkent en mogelijk maakt, is eveneens essentieel. Ten slotte is een hoog niveau van besparingen noodzakelijk, waartoe de overheid direct en — via de institutionele beleggers — indirect belangrijk kan bijdragen. Met het oog hierop en om andere redenen is ook vermogensvorming door werknemers nastrevenswaardig; de beslissing van de huidige tussenregering omtrent het spaarloon is uit dezen hoofde te betreuren.

3. De in 1966 nagestreefde economische ontspanning had mede ten doel het *evenwicht op de betalingsbalans* te herstellen. Alle tekenen wijzen erop, dat dit lukt. Voor het komende jaar wordt een aanzienlijk overschot verwacht. Op langer termijn moet onze betalingsbalans in evenwicht zijn of zelfs een klein overschot vertonen. Schommelingen in het betalingsbalanssaldo zijn echter niet erg. De deviezenreserves zijn gekweekt om ze zo nodig te gebruiken. Het omvangrijke tekort van 1966 markeerde de overbesteding en vereiste bestrijding. Wie echter *nu* nog de zorg voor de betalingsbalans stelt boven die voor de werkgelegenheid, spant het paard achter de wagen.

4. Meer aandacht verdient het *interne monetaire evenwicht*. Om kort te gaan: de prijsinflatie moet globaal binnen de perken van onze internationale omgeving worden gehouden. Dat kan. Met behulp van evenwichtige begrotingen als na 1964/1965 zijn vastgesteld (waarbij overigens de uitkomsten voor 1966 door verschillende oorzaken enigszins bleken tegen te vallen), met gerichte monetaire maatregelen, met bestrijding van overbestedingen en met een actief prijsbeleid, zoals in 1966 is gevoerd, kan een duidelijke mitigering, zij het geen voorkoming of volledige opheffing, van de inflatie worden bereikt. Daarop moet het streven gericht blijven.

Welvaartsvastheid in de sociale uitkeringen blijft daarnaast vereist. Dat geldt ook voor de uitkeringen krachtens de Bijstandswet, die tot een inkomen van minimaal 80 pCt. van het minimum loon moeten leiden. Door een adequate sociale verzekering wordt in feite een „recht op inkomen” bereikt, waarover ook in de buitenlandse literatuur met het oog op het automatiseringstijdperk de laatste tijd veel wordt gesproken.

5. Ten slotte de *inkomensverdeling*, aan te vullen met de verdeling van het vermogen. In alle duidelijkheid moet worden gesteld, dat naast prijsstabilisatie ook een redelijke verdeling van inkomen en vermogen niet in voldoende

mate is bereikt in de naoorlogse Nederlandse politiek. Redelijk, dat wil zeker voor het vermogen, maar ook voor het inkomen zeggen: aanzienlijk gelijkmatiger dan thans. Nog te zeer spelen traditionele, toevallige en machtsfactoren bij de verdeling een rol naast de onvermijdbaar tot differentiatie leidende verschillen in aanleg en prestatie. Om een gelijkmatiger verdeling te bereiken moet een groot aantal instrumenten simultaan worden gehanteerd, zoals onderwijsverbetering, arbeidsmarktpolitiek, agrarische en middenstandssanering, prijs- en kartelbeleid en het tegengaan van de uitbuiting van sterke machtsposities. Er zal een inkomenspolitiek moeten worden gevoerd, die erop gericht is vermijdbare verschillen weg te nemen.

Een dergelijke politiek moet intussen nog grotendeels worden ontworpen, of althans dient zij meer operationeel te worden. Zeker zullen belastingmaatregelen er een belangrijk onderdeel van uitmaken: aanzienlijke verhoging van de successie- en schenkingsrechten, onder meer door opheffing van de familievoordelen buiten de vererving tussen echtgenoten en van ouders op kinderen, invoering van een vermogenswinstbelasting, progressief maken van de vermogensbelasting, verhoging van de belasting- (en eventueel van een premie-) vrije voet indien de E.E.G. tot drastische verhoging van de indirecte belastingen noopt. Ook een relatief sterke stijging van het wettelijk te maken en voor mannen en vrouwen gelijke minimum loon en het welvaartsvast maken van de sociale verzekeringsuitkeringen vormen goede instrumenten in dit verband.

Wie zich realiseert wat de vijf oude bekende doelstellingen voor de komende jaren moeten inhouden, bemerkt dat zij een intensieve en deels ook vernieuwde inspanning zullen blijven vergen in de hier bedoelde zin.

Internationaal

In het gehele sociaal-economische beleid moet de internationale verbondenheid goed worden onderkend. Zij is in het bovenstaande al enkele malen impliciet ter sprake gekomen. Nederland is een klein land, dat steeds minder in staat is op eigen houtje een adequate economische politiek te voeren. Intern en extern evenwicht, veiligstelling van onze welvaartsgroei ook tegenover de grote economische en wetenschappelijke machtsblokken in de wereld, het voeren van een inkomenspolitiek, controle op machtsconcentraties, dat alles is alleen goed mogelijk in Europees verband. Het behoeft dan ook geen betoog, dat de P.v.d.A. zal voortgaan actieve medewerking aan de Europese integratie te verlenen, als steeds in nauw overleg met de ook organisatorisch samenwerkende socialistische partijen in de partnerlanden. Maar er zijn wel drie voorwaarden, van welke vervulling de medewerking afhankelijk is:

— Ten eerste moet het — supranationale — Europese gezag worden onderworpen aan een democratische controle. Concreet: aan het eind van de overgangperiode, in 1970, moet het Europese Parlement beschikken over budgetrecht.

— Ten tweede moet de toetreding van Groot-Brittannië en andere democratische landen (Scandinavië) met alle kracht worden bevorderd. Uit economisch, sociaal en democratisch oogpunt is dat voor Nederland een levensbelang.

— Ten derde is een grotere openheid noodzakelijk in economisch opzicht, dus afbraak van de tariefmuren onder meer door succesvolle onderhandelingen in het kader van de Kennedy-ronde.

Het laatste is natuurlijk in het bijzonder nodig ten aan-

zien van de ontwikkelingslanden. De hulpverlening aan deze landen vormt in het internationale vlak een nog essentiële punt dan de Europese integratie. De komende vier jaar lijken in dit opzicht beslissend te worden, beslissend over de vraag of wij werkelijk bereid zijn inhoud te geven aan het begrip internationale solidariteit. Ook op wereldschaal vormt de welvaartsverdeling een toetssteen voor het gehalte van de maatschappij. De Europese Gemeenschap zal zich in handelsopzicht grote inspanningen moeten getroosten; de grenzen moeten open voor producten uit de ontwikkelingslanden. Daarnaast blijven natuurlijk ontwikkelingsprojecten, technische bijstand in velerlei vormen en onderwijsassistentie noodzakelijk. Effectieve ontwikkelingshulp laat zich niet volledig in een bedrag vastleggen, maar uit zo'n bedrag valt wel een wezenlijke bereidheid af te leiden. De P.v.d.A. gaat in haar eisen op dit terrein zeer ver. Zij blijft streven naar een vergroting van deze hulp tot 2 pCt. van het nationaal inkomen op de begroting voor 1971. Zoals in het verkiezingsprogramma van 1963, heeft ook thans deze uitgavencategorie voor deze partij de hoogste prioriteit.

Intussen vereisen ook de internationale integratie en de ontwikkelingshulp een goed bestuurd economie, waarin de gevolgen van deze internationale ontwikkelingen zoveel mogelijk moeten worden voorzien en maatregelen worden beraamd om die op te vangen. Verdieping van de planning op langere termijn, waarmee nu in Europees en nationaal verband een begin is gemaakt, is noodzakelijk. Deze planning zal voor de overheidssector en voor de afbakening tussen deze en de private indicatief moeten zijn. Dat wil zeggen, zij zal duidelijke programmarichtlijnen moeten bevatten. Onder Minister Vondeling is voor het eerst de voorbereiding van zulk een indicatieve programmering voor de rijksoverheid met kracht ter hand genomen. Voor bepaalde onderdelen van de „private” sector moet zij overigens ook worden doorgevoerd. Te wijzen valt bijv. op de energievoorziening en de daarmee samenhangende omschakelingen, waarvoor door het Kabinet-Cals een duidelijk planmatig beleid is gevoerd. Dit brengt ons op een verderreikend terrein van economische politiek.

Economische orde

De P.v.d.A. is voorstandster van een gemengde economische orde in die zin, dat zij zowel de centraal geleide volks- als de vrije verkeerhuishouding verwerpt. Zij legt echter het accent sterker dan in de huidige omstandigheden het geval is, bij de gemeenschap, mede op grond van de argumenten die daartoe door de welvaartseconomie, onder meer van de zijde van Prof. Dr. J. Tinbergen, de laatste jaren zijn bijgedragen. En ook binnen de vrije ondernemingen staat zij een wijziging van de sociale orde (van de verdeling van de zeggenschap) voor.

Om met dit laatste te beginnen. De Dr. Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de P.v.d.A., heeft met haar in 1959 verschenen rapport *De hervorming van de onderneming* een heldere analyse gegeven van wat er schort in ondernemersland en tevens de discussie over dit onderwerp op gang gebracht. Het gaat er kort gezegd om de werknemers in het bedrijf meer zeggenschap te geven over de gang van zaken in de onderneming, hen vollediger in te lichten ook. In het bijzonder moet dat gebeuren langs de weg van de met meer bevoegdheden beklede ondernemingsraad, maar ook via door deze raad uit personen buiten de onderneming te verkiezen arbeidscommissarissen. Deze punten zijn, zeker na de publikatie van het advies van de Commissie-Verdam, genoegzaam

bekend, zij het nog lang niet gerealiseerd. Daarnaast moet voor de werknemers het recht bestaan bij vermoede misstanden en in geval van ernstige conflicten een beroep te doen op de rechter (enquêterecht en beroepsrecht); de ondernemingsraad kan hierbij als „zeef” optreden.

Evenzeer is een grotere *openheid* noodzakelijk. Verplichte publikatie van jaarverslagen voor alle grote, ook de besloten, ondernemingen, welke verslagen aan duidelijke voorwaarden moeten voldoen. Ook hiertoe zijn door de Commissie-Verdam bruikbare, maar vooral ten aanzien van de besloten ondernemingen veel te beperkte, voorstellen gedaan. Onder de te publiceren gegevens moeten ook vallen die over inkomens van directeuren en commissarissen. Vergroting van openheid en openbaarheid — die overigens ook bij de overheid beslist nodig is — zal het toezicht op machtsconcentraties vergemakkelijken. Hiertoe is ook vereist de wettelijke maximering van het aantal commissariaten per persoon. Oprichting van concurrerende overheidsbedrijven, onder meer voor de bouwrijverheid, en bevordering van deelnemingen door de overheid waar dat uit het oogpunt van doorbreken van geconcentreerde macht gewenst is, verdienen eveneens aanbeveling. Uit het oogpunt van beheersing van de kapitaalmarkt, noodzakelijk om een juist evenwicht tussen private en publieke investeringen (de gemeenten!) te bereiken en overspanning te voorkomen, staat de P.v.d.A. een meldingsplicht van leningen voor en nationalisatie van het verzekeringsbedrijf. Het laatste is ook uit doelmatigheidsoverwegingen gewenst, waarbij zij aangetekend dat de P.v.d.A. juist uit het oogpunt van doelmatigheid en van vermijden van onnodige bureaucratie zeker geen dogmatische voorkeur heeft voor nationalisaties.

Uit deze punten blijkt, dat een zekere verschuiving in de economische orde wordt nagestreefd. Dat is ook uit andere programma-onderdelen duidelijk. De stijgende welvaart en de toenemende bevolking noodzaken ertoe de grond — met name bij niet-agrarisch gebruik — in gemeenschaps-handen te brengen. Middelen daartoe zijn een voorkeursrecht voor de gemeenten, onteigening tegen gebruikswaarde (twee wetsvoorstellen van Minister Samkalden), verbetering van de onteigeningsprocedure en uitgifte in erfpacht. Evenzeer is een grote zeggenschap van de overheid bij opsporing en winning van de bodemschatten noodzakelijk. Bij deze punten spelen zowel de zeggenschap als de verdeling van inkomen en vermogen een rol.

In dit kader moet ook op het vraagstuk van de *sociale kosten* worden gewezen, kosten van het productieproces die niet of onvolledig door de producent worden gedragen (verontreiniging, afval, hinder, infrastructurele voorzieningen, in zekere zin ook massaal ontslag). De overheid moet op dit terrein duidelijke normen stellen en het principe dat de verontreiniger betaalt (zoals ook in het wetsontwerp omtrent de verontreiniging van oppervlaktewater is neergelegd) moet meer algemeen ingang vinden. Deze sociale kosten zullen uiteindelijk in winstvermindering of prijsverhoging tot uiting komen, hetgeen een juiste allocatie bevordert. Overigens is ook op dit punt internationale coördinatie gewenst, waarbij zij aangetekend, dat vooral Duitsland in een aantal opzichten verder is dan ons land.

Meer algemeen vraagt de bescherming van de consument toenemende aandacht. Naast wettelijke eisen op het gebied van verpakking, etikettering en reclame moet hierbij vooral worden gedacht aan versterking van de consumentenorganisaties: subsidiëring, verschaffen van zendtijd, vertegenwoordiging in verschillende organen.

(vervolg op blz. 145)

Het sociaal-economisch programma van de V.V.D.

door Prof. Dr. H. J. Witteveen

NU zich in onze economie een zekere kentering voltrekt, zal een beschouwing van de sociaal-economische programma's van de politieke partijen in dit tijdschrift vooral het licht moeten laten vallen op de betekenis van die programma's voor de huidige **conjuncturele situatie**. Daarnaast zullen de consequenties van die programma's moeten worden aangegeven voor de **groei-perspectieven** die zich nu aftekenen. Om dit perspectief te krijgen is het gewenst om eerst een ogenblik terug te treden en het beeld van de ontwikkeling die achter ons ligt, nog eens in enkele kenmerkende trekken samen te vatten.

Ontwikkeling sinds 1958

I. Een opvallende en wezenlijke karaktertrek van de ontwikkeling in de afgelopen jaren was de *zeer sterke stijging van het reële loon*, die aanzienlijk boven de produktiviteitsstijging uitging. Volgens de gegevens van het C.P.B. was de stijging van het reële loon in de periode 1958-1966 ruim 5 pCt. per jaar (d.w.z. in deze 8-jarige periode als geheel 50 pCt.). Dit was 1 pCt. per jaar meer dan de stijging van de arbeidsproductiviteit in het bedrijfsleven, die in deze periode per jaar gemiddeld ruim 4 pCt. heeft bedragen.

Dit verschil is te verklaren door de aanpassing van ons loonpeil aan dat van onze concurrenten. Volgens de laatste gegevens in het Plan '67 was de uitloop van onze loonkosten per eenheid produkt boven die van onze concurrenten van 1961 t/m 1966 bijna 20 pCt. Dit aanpassingsproces heeft een extra stijging van het reële loon mogelijk gemaakt. Daarvoor zijn de volgende oorzaken aan te wijzen:

a. Om te beginnen is een verbetering gerealiseerd t.o.v. het buitenland. Onze uitvoerprijzen zijn sterker gestegen dan onze invoerprijzen, zodat de *ruilvoet* in de periode 1958-1966 met 7 pCt. is verbeterd.

b. In het binnenland is een verschuiving in de inkomensverdeling ontstaan ten nadele van de niet-looninkomens. Met name de winsten van het bedrijfsleven zijn achtergebleven. Dit blijkt heel duidelijk uit een onlangs in *De Nederlandse Industrie* gegeven statistisch overzicht¹⁾. Bij een stijging van het nominaal nationaal inkomen in de jaren 1960-1965 met 60 pCt. steeg de loonsom (inclusief sociale lasten) met 81 pCt. Het inkomen uit ondernemersactiviteiten en beleggingen en het primaire inkomen uit bedrijven (N.V.'s en overheidsbedrijven) steeg daarentegen slechts met 16 resp. 17 pCt. Het totale winstinkomen heeft op deze wijze de prijsstijging (die in deze vijf jaren voor consumptiegoederen 20 pCt. en voor investeringsgoederen 17 pCt. bedroeg) nauwelijks kunnen bijhouden. Daar het reële geïnvesteerd vermogen uiteraard aanmerkelijk verder is gestegen, moet de *rentabiliteit* van dit vermogen gevoelig zijn gedaald. Dit is de tegenhanger van de stijging van het *werknemersaandeel* in het nationaal inkomen met 6 pCt., van 70,3 in 1958 tot 74,5 in 1966. Deze verschuiving in de inkomstenverdeling moet ten dele ook een *tijdelijk* gevolg zijn van de *vertraging* waarmee

loonstijgingen in de prijzen plegen door te werken. In jaren van sterke loonstijgingen lopen de lonen dan op de prijzen vóór, waardoor het reële loon tijdelijk boven de trend wordt uitgetild.

c. De sterke loon- en prijsstijging bracht bovendien een verschuiving te wege ten nadele van de „vergeten groepen”, d.w.z. van degenen van wie het geldelijk inkomen vast ligt, dat zich niet *kan* aanpassen (bijv. obligatiebezitters) of zich onvoldoende *mag* aanpassen ten gevolge van overheidsvoorschriften (de woningbezitters). De laatste inkomenscategorieën stegen met 1 pCt.²⁾ resp. 48 pCt. in 1960-1965.

II. Een andere belangrijke ontwikkeling in de afgelopen 10 jaren was de uitbouw van ons *sociale verzekeringsstelsel*, waarbij een aantal nieuwe volksverzekeringen werd geïntroduceerd. De *premiëdruk* als percentage van de loonsom steeg daardoor van 11,6 pCt. in 1955 tot 20 pCt. in 1965³⁾. Dit was dus een stijging van bijna 1 pCt. per jaar. In 1966 is hierop nog een stijging van bijna 2 pCt. gevolgd. Daarbij moet worden aangetekend dat de stijging van de premielast nog werd verlicht door een toeneming van de rijksbijdrage van f. 147 mln. tot f. 486 mln. Bovendien verminderden de besparingen van de sociale verzekeringen van 0,6 pCt. van het nationaal inkomen in 1955 tot 0,3 pCt. van het nationaal inkomen in 1965⁴⁾.

De sterke verzwaren van de sociale verzekeringslasten kon gemakkelijker worden opgebracht doordat de stijging van de reële lonen zo uitzonderlijk groot was. Men zou kunnen zeggen dat deze lasten juist de extra stijging van het reële loon boven de produktiviteit hebben geabsorbeerd. Aan de andere kant hebben deze lastenstijgingen in verband met het compensatiestreven de druk tot loonsverhoging stellig nog vergroot.

In de laatste jaren kwam daarbij ook een stijging van de *belastingdruk*. Terwijl deze in 1958 24,7 pCt. van het

¹⁾ *De Nederlandse Industrie*, 5 januari 1967, blz. 44, tabel 2.

²⁾ *De Nederlandse Industrie*, tabel 2; genomen is de post „rente op overheidsschuld”.

³⁾ Zie Centraal Planbureau: *De Nederlandse economie in 1970*, blz. 40/41.

⁴⁾ Antwoorden op de vragen ter voorbereiding van de algemene financiële beschouwingen voor de begroting 1967, stuk 8800, no. 3, het antwoord op vraag 10 op blz. 2. In 1967 zouden deze besparingen zelfs dalen tot 0,1 pCt.

nationaal inkomen bedroeg en in 1963 nog 25,2 pCt., kwam daarna een stijging tot 27,1 pCt. in 1966 ⁵⁾). Deze stijging begon in 1964 ten gevolge van conjunctuurpolitieke maatregelen (schorsing investeringsfaciliteiten, tijdelijke verhoging van enkele indirecte belastingen, uitstel van de neutralisering van het progressie-effect van de loon- en inkomstenbelasting). Daarna werd de stijging door het Kabinet-Cals omgezet in een structurele verhoging ten behoeve van een begrotingspolitiek, die bewust op een sterkere uitgavenstijging was gericht.

III. Ten gevolge van de hierboven beschreven processen is een wijziging ontstaan van de verhoudingen op de *kapitaalmarkt*. Onder de druk van de sterke loonstijging namen de particuliere besparingen af van 16 pCt. van het nationaal inkomen in 1958 tot 13,6 pCt. in 1966. Daartegenover stond weliswaar een stijging van de overheidsbesparingen (van 3 tot 5,8 pCt.), maar deze was vrijwel geheel nodig voor de financiering van de overheidsinvesteringen (inclusief die van de overheidsbedrijven), die met 2,2 pCt. toenamen ⁶⁾).

Daar de particuliere investeringen in 1966 zich op hetzelfde — overigens relatief lage — niveau van 1958 bevonden, kwam de daling van de besparingen tot uitdrukking in een duidelijke verslechtering van de kapitaalmarkt-situatie. In 1966 leidde dit tot een acute kapitaalmarktcrisis, waarbij de overheid op grote schaal tot inflatoire financiering overging (1,6 pCt. van het nationaal inkomen) en een betalingsbalanstekort van f. 800 mln. ontstond.

Daarbij nam bovendien de *uitvoerstijging* af. Naar volume liep deze stijging terug van 12,5 pCt. in 1964 tot 6 pCt. in 1966. Voor 1967 schat het Planbureau nu weer een iets sterkere stijging van 8 pCt. Deze verwachting berust op de vrijkomende capaciteit in het binnenland ⁷⁾. Het lijkt mij echter de vraag of deze factor bij de *huidige concurrentiepositie* nog zo gemakkelijk een versterkte groei van de uitvoer zal kunnen opleveren. Verschillende indicaties uit het bedrijfsleven wijzen op het tegendeel en geven de indruk, dat de kostenstijging de laatste jaren te ver is doorgeschoten. De door het C.B.S. berekende trendontwikkeling van de uitvoer — waaruit de seizoenschommelingen zijn uitgeschakeld — vertoont reeds gedurende vijf maanden geen stijging meer. Het cijfer van november lag beneden dat van juni jl. ⁸⁾.

Conjunctuurpolitiek

De kentering in onze economie, die zich nu dreigend aftekent, is een gevolg van de in het bovenstaande geschetste ontwikkeling. De ononderbroken stroom van berichten over bedrijfssluitingen, ontslagen en verkorting van werktijden bewijst in welk een moeilijke situatie het bedrijfsleven is gekomen. Enerzijds zijn de winstmarges scherp onder druk gekomen, zodat marginale bedrijven en bedrijfstakken moeten sluiten of reorganiseren. Anderzijds snijdt de kapitaalschaarste de financieringsstroom af, waardoor aan sommige bedrijven ook geen adem meer wordt gelaten om door de moeilijkheden heen te komen.

Twee categorieën van investeringen, die bijzonder krachtig waren gestegen: de woningbouw en de gemeentelijke investeringen, worden nu door de kapitaalcrisis scherp afgeremd. Juist deze investeringen zijn immers het meest afhankelijk van kapitaalmarktfinanciering. Bij de woningbouw is bovendien de rentestijging een zware factor.

De conjuncturele situatie vertoont dus in alle opzichten het beeld van een *klassieke overinvesteringcrisis*. De oor-

zaak ligt duidelijk in een „met behulp van bankcrediet tot stand gebrachte vergroting der investeringen boven het peil, dat uit de lopende vrijwillige besparingen kan worden gefinancierd” ⁹⁾. De rentestijging, de liquiditeitscrisis en de kapitaalmarktcrisis, die een te vergaande daling der investeringen dreigen te veroorzaken zodra de inflatoire financiering niet meer kan worden voortgezet, zijn duidelijk aanwezig.

Een bijzondere trek bij deze crisis is intussen, dat terwijl een *vermindering* van de investeringen nog niet te constateren is, toch in de bouw al een ernstige stijging van de werkloosheid optreedt. Voor 1967 verwacht het C.P.B. een concentratie van de werkloosheid in de bouw ¹⁰⁾, terwijl de stijging van de produktie in de bouw- en metaalindustrie in vergelijking tot 1966 met de helft afneemt. Deze gang van zaken moet te verklaren zijn uit twee verschijnselen:

1. De in het kader van het bouwbeleid van Minister Bogaers op gang gebrachte stroom van werknemers naar de bouw is in 1966 nog blijven doorgaan. Op 1 oktober 1966 was de arbeidsbezetting in de bouw ruim 3 pCt. hoger dan een jaar tevoren, terwijl de werkloosheid toch al was toegenomen ¹¹⁾.

2. De ontspanning op de bouwmarkt leidt waarschijnlijk tot een aanmerkelijke stijging van de arbeidsprestaties. Een plotseling aan het licht tredende verborgen capaciteitsreserve veroorzaakt dus nu een zekere overcapaciteit. De „disproportionaliteit in de produktiestructuur”, die de overinvesteringstheorie vreest, begint hier te voorschijn te komen.

Uit deze diagnose van onze economische ziekte kan ook de remedie worden afgeleid:

a. Allereerst dient gestreefd te worden naar oplossing van de overinvesteringcrisis.

b. De zich ontwikkelende disproportionaliteit in de produktiestructuur moet daarbij niet uit het oog worden verloren.

c. Mocht zich een teruggang van de investeringen gaan voordoen, dan zal moeten worden voorkomen, dat deze daling zich cumulatief in het economisch leven zou gaan voortplanten.

d. Voor het herstel is ten slotte vooral van belang, dat de stijging van de arbeidskosten wordt afgeremd, zodat onze uitvoer voldoende kan blijven stijgen en de rentabiliteitsperspectieven worden verbeterd, waardoor de investeringen — de motor van de groei — weer kunnen toenemen.

Ad a. De oplossing van de overinvesteringcrisis kan op korte termijn alleen worden bereikt door een verbetering van het *begrotingssaldo* van het Rijk, waardoor de verhouding tussen besparingen en investeringen van het Rijk gunstiger wordt. Een van de meest wezenlijke kritiekpunten van de V.V.D.-fractie op de begroting voor 1967 van Minister Vondeling was dan ook, dat deze begroting onvoldoende tot het evenwichtsherstel zou bijdragen. Aan het programma-Zijlstra, waarvan de kern wordt gevormd

⁵⁾ C.P.B.: *De Nederlandse economie in 1970*, blz. 44.

⁶⁾ Miljoenennota 1967, blz. 12.

⁷⁾ Centraal Economisch Plan 1967 (samenvatting), blz. 9.

⁸⁾ *Statistisch Bulletin* van het C.B.S. van 22 december 1966.

⁹⁾ Zie mijn *Structuur en conjunctuur*, blz. 59.

¹⁰⁾ Plan 1967, blz. 10 en 11.

¹¹⁾ Zie de Memorie van Antwoord bij de begroting van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening 1967, Stuk 8800, no. 11, blz. 5.

door een verbetering van de begroting met ca. f. 500 mln., heeft de V.V.D. om dezelfde reden in beginsel haar steun gegeven. Bezwaar heeft de V.V.D.-fractie echter gemaakt tegen het feit, dat deze verbetering uitsluitend door belastingverhoging en niet althans mede door uitgavenbeperking werd nagestreefd. Door een uitgavenstijging van 1½ pCt. zou kunnen worden bereikt, dat het tweede gedeelte van de verlaging van de loon- en inkomstenbelasting niet zou behoeven te worden uitgesteld. Dit achtte de V.V.D. een eis van billijkheid met name ten opzichte van de middengroepen en de zelfstandigen. Ook met het oog op de noodzaak tot beperking van de kostenstijgingen zou dit alternatief te prefereren zijn geweest. Ook in België en Duitsland heeft men nu de oplossing mede gezocht in een uitgavenbeperking.

De betekenis van dit programma voor de werkgelegenheid is, dat een daling van de woningbouw en van de gemeentelijke investeringen kan worden voorkomen. Deze investeringen kunnen nu bovendien extra worden verruimd in die gebieden, waar de werkloosheid het sterkste is gestegen.

Ad b. Na de sterke capaciteitsuitbreiding van de afgelopen jaren zou een voortzetting van de sterke groei van het aantal bouwvakarbeiders slechts tot structurele werkloosheid kunnen leiden. Het lijkt daarom gewenst om de dienstplichtfaciliteiten en de bijzondere scholingsfaciliteiten voor bouwvakarbeiders te beperken ¹²⁾.

Ad c. Zodra de investeringsspanningen op de kapitaalmarkt plaats zouden gaan maken voor elementen van een zichzelf versterkende inschrompeling van de vraag dient hiertegen een compenserende begrotingspolitiek te worden gevoerd. Daartoe kan het van groot belang zijn, dat in het programma-Zijlstra de nodige flexibiliteit is ingebouwd door de verschuifbaarheid van de ingangsdata van de belastingverlaging en van de verhoging van de omzetbelasting. In dit verband acht ik het ook juist, dat Minister Zijlstra heeft gesteld, dat een achteruitgang van de belastingopbrengst ten gevolge van een teruggang van de conjunctuur door inflatoire financiering kan worden opgevangen. Een versterkend element in een neergangproces wordt zo in elk geval uitgeschakeld.

Ad d. Het meest beslissende punt is intussen het scheppen van nieuwe groeimogelijkheden voor het bedrijfsleven. Dit brengt ons tot de groeiperspectieven voor de komende periode.

Groeiperspectieven

De relatieve kostenstijging, die de afgelopen jaren heeft gekenmerkt, is begonnen als een aanpassingsproces, dat nodig was om een meer evenwichtige groei te bereiken. Dit proces is echter niet tijdig afgeremd. Daardoor hebben wij de grens, die een evenwichtige groei waarborgt, waarschijnlijk al iets overschreden. Om in de toekomst weer tot een krachtige groei te komen zal de relatieve loonstijging dus eerder iets bij het buitenland moeten achterblijven en zal de rentabiliteit van het bedrijfsleven zich voldoende moeten kunnen herstellen. *Dit betekent, dat de stijging van het reële loon in de komende jaren niet meer boven de produktiviteitsstijging zal kunnen liggen, maar eerder een fractie daarbeneden zal moeten blijven.* De reële loonstijging zou dan niet meer dan omstreeks 3,5 pCt. per jaar kunnen zijn tegen 5 pCt. in de achter ons liggende periode. *Indien dan de groei van de sociale verzekeringsuitgaven en de overheidsuitgaven op dezelfde wijze zou worden voortgezet als in de afgelopen 2 jaren, zodat een premieverhoging van 1 pCt. en een belastingverhoging van*

1 pCt. per jaar nodig zouden zijn, *zou slechts een stijging van het reële besteedbare loon kunnen overblijven van 1½ pCt. per jaar.*

Een zo drastische beperking — van 4 pCt. in de periode tot 1964 — tot 1½ pCt. in de komende jaren lijkt nauwelijks aanvaardbaar en zeer moeilijk doorvoerbaar. Dan zouden stellige grote spanningen ontstaan, waarbij de drang tot verdere inflatoire loonsverhogingen zeer sterk zou worden. En daardoor zouden onze groeimogelijkheden nu ernstig kunnen worden aangetast. De sociaal-economische politiek zal hiermee rekening moeten houden en zal er derhalve in sterke mate op gericht moeten zijn om een kalmer tempo bij de loonstijgingen mogelijk te maken door *verdere lastenstijgingen zoveel mogelijk te beperken.* Tevens zal het beleid er op gericht moeten zijn om een klimaat te scheppen, dat gunstig is voor de besparingen en waarin het bedrijfsleven nieuwe perspectieven en nieuwe stimulansen voor investeringen vindt.

Het verkiezingsprogramma van de V.V.D. is geheel in overeenstemming met deze wenselijkheden en geeft dus een adequaat antwoord op de problemen, waarvoor wij staan. Het eerste urgentiepunt in dit programma vraagt een *krachtige bestrijding van de geldontwaarding.* Daarmee staat de noodzakelijke matiging van de kostenstijgingen duidelijk voorop. In het tweede urgentiepunt volgt onmiddellijk de voorwaarde, die dit mede mogelijk moet maken: „voorkoming van verdere verzwaring van de belastingdruk voor allen, door *matiging van de overheidsuitgaven*”.

In de financiële paragraaf wordt nader opgemerkt, dat hiertoe een *keuze* nodig is tussen de vele wenselijkheden op het gebied van de overheidszorg. Vele behoeften moeten tegen elkaar worden afgewogen. Dit is een moeilijke opgave. Theoretisch moet het doel zijn het grensnut van extra overheidsuitgaven in alle verschillende richtingen onderling gelijk te maken en tevens in overeenstemming te brengen met het grensoffer, dat de belastingbetaler hiervoor moet brengen. In de praktijk is dit echter zeer moeilijk te verwezenlijken omdat het kompas van de prijsvorming veelal ontbreekt en de grensnuttigheden van verschillende overheidsdiensten niet meetbaar zijn. Wel is het duidelijk, dat uit deze stelling in het algemeen reeds moet volgen, dat deze afweging ook een matiging van de overheidsuitgaven moet meebrengen. Zolang de individuele burgers nog lang niet al hun behoeften ten volle kunnen bevredigen, zal ook bij de overheid een zekere spanning tussen de behoeften en hun bevrediging moeten blijven bestaan.

Voor een evenwichtige bepaling van het uitgavenaccres in deze zin kunnen de volgende richtlijnen nuttig zijn:

1. Ook bij de behoeftenvoorziening door de overheid zal het *prijsskompas* zo veel mogelijk moeten worden ingeschakeld. Zo zou men bijv. de *verkeersvoorzieningen* kunnen maken tot „*quasi-private*” voorzieningen, waarbij het voorzieningsniveau met behulp van een bepaald tarievenstelsel door de koopkrachtige vraag wordt bepaald ¹³⁾. Daartoe moeten de kosten van deze voorzieningen zo goed mogelijk in de tarieven worden weerspiegeld. Een adequate differentiatie in het tariefstelsel naar gelang bijv. van het

¹²⁾ Bij de mondelinge behandeling van de begroting van Volkshuisvesting in de Tweede Kamer heb ik hierop gewezen. Zie Handelingen 1966/1967, blz. 529.

¹³⁾ Het begrip „quasi-private” voorzieningen is geïntroduceerd door Prof. Dr. C. J. Oort: *De infrastructuur van het vervoer*, blz. 9 e.v.

soort van de wegen en van het tijdstip van gebruik kan er dan toe bijdragen, investeringen te voorkomen, die met het oog op de werkelijke kosten voor de gebruikers onverantwoord zijn. Er zijn ook moderne technieken ontwikkeld, die het mogelijk maken zonder grote kosten zeer verfijnde en gedifferentieerde tariefstelsels te gebruiken¹⁴). De door de V.V.D. in haar verkiezingsprogramma van 1963 reeds gevraagde instelling van een wegfonds kan men zien als een eerste stap in deze richting, doordat een verband werd gelegd tussen de voeding van het fonds en het aantal auto's. Een verdere en meer verfijnde uitwerking in deze richting zou ook voor het vraagstuk van het verkeer in de steden een betere oplossing kunnen geven. Het V.V.D.-programma bepleit hier een systematische hantering van het prijsmechanisme, waartoe de mogelijkheid voor de gemeenten om parkeertarieven te hanteren moet worden verruimd. Meer in het algemeen blijft het voorts van belang de tarieven voor overheidsdiensten zoveel mogelijk bij de kosten aan te passen.

2. Zichtbare en onzichtbare *subsidies* dienen zoveel mogelijk te worden beperkt. Subsidies kunnen uit sociale overwegingen nodig zijn, maar hebben steeds het nadeel, dat het prijskompas erdoor wordt scheefgetrokken. De vraag krijgt daardoor een oneconomische stimulans, hetgeen het gevaar meebrengt, dat de betreffende voorzieningen te ver worden uitgebreid. Bij alle subsidies zal dus regelmatig moeten worden getoetst of en in hoeverre zij bij de stijgende welvaart nog nodig zijn, of zij sociaal in de juiste richting werken en geen scheeftrekkingen veroorzaken.

Een ombuiging van het beleid is met name nodig bij de *woningsubsidies*, waarmee wij geleidelijk op de verkeerde weg zijn geraakt. Bedoeld om goedkope woningen beschikbaar te krijgen voor de lagere inkomensgroepen hebben deze de woningwetbouw zodanig doen uitgroeien, dat thans 20 tot 30 pCt. van de bewoners een inkomen heeft boven de sociale verzekeringsgrens. Sociaal zijn deze subsidies dus in belangrijke mate onjuist gericht. Zij bevoordelen de woningwetbouw ten nadele van de vrije bouw en veroorzaken dus een steeds grotere drang om de woningwetsector verder uit te breiden. De welvaartsstijging zou echter van nature moeten leiden tot een relatieve uitbreiding van de vrije bouw, die het beste tegemoet kan komen aan de behoefte aan betere kwaliteit en meer variatie.

De V.V.D. meent, dat nu het ergste woninggebrek is overwonnen, de tijd aanbreekt om tot geleidelijke liberalisatie van het bouwbeleid te komen. Alleen op een vrije woningmarkt zullen de huren weer een juiste weerspiegeling kunnen geven van de kwaliteit van de verschillende woningen en zal ieder zich vrij de woning kunnen kiezen, die het beste bij zijn behoeften past. Ook de bouw kan dan beter op de behoeften worden afgestemd. In dit verband wijst het V.V.D.-programma er nog op, dat de geografische verdeling van de bouw nu meer moet worden gericht op die delen van het land, waar de woningnood nog het sterkste is.

3. De bestaande taken van de overheid dienen regelmatig op hun *doelmatigheid en efficiency* te worden getoetst. Als voorbeeld zou ik hier willen noemen het *wetenschappelijk onderwijs*. De enorme groei van het aantal studenten houdt een diepgaande maatschappelijke hervorming in. De structuur van de universiteiten en de opbouw van de studie moeten daarbij worden aangepast. Met name een differentiatie tussen een kortere, op maatschappelijke functies, gerichte studie (baccalaureaat) en een langere opleiding voor wetenschappelijke arbeid is gewenst.

Ter verbetering van de efficiency zal een doelmatige taakverdeling moeten worden nagestreefd en zullen de collegeprogramma's ook op een efficiënt en intensief gebruik van de gebouwen moeten worden gericht.

4. Ten slotte is het van groot belang, dat alle overheidsorganen, die over bepaalde uitgaven beslissen zich daarbij duidelijk bewust zijn van de offers, die deze uitgaven zullen vereisen, zodat de afweging van belangen zo zuiver mogelijk geschiedt. Op het belangrijke terrein van de *gemeentelijke uitgaven* ontbreekt deze afweging vaak, omdat een eigen belastinggebied ontbreekt en men soms te gemakkelijk tot extra uitgaven besluit, die begrotingstekorten veroorzaken, waarvan men dan slechts kan hopen, dat zij te eniger tijd wel door het Rijk zullen worden gedekt. Hier is in ons maatschappelijk bestel een min of meer permanente inflatiebron aanwezig, die een goede afweging van de overheidsuitgaven ten zeerste belemmert. Een oplossing van het reeds jaren slepende probleem van het gemeentelijk belastinggebied lijkt mij thans zeer urgent.

Ook op het terrein van de *sociale verzekeringen* moet matiging worden nagestreefd. In de achter ons liggende periode is hier de grootste lastenstijging ontstaan en ook in de komende jaren staan ons nog enkele uitbreidingen en kostenstijgingen te wachten. In het programma van de V.V.D. wordt aan de ene kant alle steun gegeven aan de afronding van ons sociale verzekeringsstelsel door de wet op de zware geneeskundige risico's. Aan de andere kant wordt beperking van de premielast bepleit door invoering van een *eigen risico*. Bij stijgende welvaart kan men dan ook weer een wat grotere eigen verantwoordelijkheid gaan dragen. Met name leent zich hiervoor de ziekenfondsverzekering, waar de kosteloze verstrekking van medische hulp stellig tot de enorme kostenstijging bijdraagt. Deze gedachte, die jaren geleden reeds in een uitvoerig rapport van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting naar voren is gebracht¹⁵), begint nu onder de druk van de voortgaande sterke kostenstijging meer aanhang te krijgen.

Door een doelbewust beleid, dat met gebruikmaking van al deze middelen verdere lastenstijgingen weet te beperken, kan de weg worden geopend om een redelijke welvaartsstijging voor de gehele bevolking te verwezenlijken en tevens door een matiger stijging van de geldlonen de onrechtvaardige inflatie te beëindigen en nieuwe groei ruimte voor het bedrijfsleven te scheppen.

Ook een verbetering van het *klimaat voor besparingen en investeringen* is daarvoor nodig. Het programma van de V.V.D. bevat tal van punten, die in dit opzicht van belang kunnen zijn.

1. Het programma acht een verschuiving van directe naar indirecte belastingen wenselijk, omdat een dergelijke verschuiving, die op den duur in E.E.G.-verband toch onvermijdelijk zal zijn, consumptiebeperkend zal werken, dus de besparingen zal stimuleren. De bezitsvorming en de werklust zullen daardoor minder worden geremd dan door de huidige hoge tarieven van de loon- en inkomstenbelasting. Om dezelfde reden moet in dit kader ook worden gestreefd naar een wezenlijke belastingverlaging voor de midden groepen.

(vervolg op blz. 148)

¹⁴) Zie Drs. D. J. Wolfson: „Het verkeer in de binnenstad: een oplosbaar probleem” in *De Economist*, oktober 1964.

¹⁵) Geschrift no. 10 van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting: *Het Ziekenfondswezen in Nederland*, M. Nijhoff, 1963.

Om de koers van het sociaal-economisch beleid

door Drs. B. Goudzwaard

Op verzoek van de redactie zal in dit artikel een belangrijke plaats worden gegeven aan de formulering van het antirevolutionaire economisch beleid op korte termijn; dus aan de vraag welke conjuncturele maatregelen op **dit** moment in **ons** land nodig zijn. Ik stel mij voor eerst op deze vraag in te gaan, en pas daarna aandacht te besteden aan het sociaal-economisch beleid van de A.R.P. op langere termijn, zoals het in het „Program van Actie“ is vertolkt.

Beleid op korte termijn

Seinwachtersperikelen.

De situatie van het ogenblik in onze nationale economie vertoont enige gelijkenis met die in een ouderwets seinwachtershuisje, wanneer tegelijkertijd verschillende signalen doorkomen, lichten aanflakkeren en bellen gaan rinkelen. Voor iedereen is in zo'n situatie duidelijk dat er iets moet gebeuren, willen er geen grootscheepse botsingen en ontsporingen ontstaan. Maar wat nu precies moet gebeuren, is voor menigeen minder duidelijk. De conjuncturele signalen, die op het ogenblik vanuit onze economie doorkomen, zijn inderdaad talrijk en verscheiden. De meeste zijn de lezer bekend, daarom laat ik ze — om in het gebruikte beeld te blijven — in „sneltrainvaart“ de revue passeren.

a. na vele jaren „full employment“ heeft zich een duidelijke omslag op de arbeidsmarkt voorgedaan: er heerst thans weer *conjuncturele werkloosheid*. Het valt op, dat deze zich vooral voordoet in de bouwnijverheid. Met name het snelle *tempo* van de werkloosheidtoeneming is verontrustend;

b. de *rentestand*, die zich de afgelopen twee jaar op zeer hoog niveau heeft bewogen, is nog steeds hoog, maar vertoont een lichte neiging tot dalen; ook in het buitenland (Duitsland) doet zich die neiging voor;

c. de *betalingsbalans* heeft in het afgelopen jaar een groot tekort te zien gegeven van f. 800 à f. 900 mln. Zij lijkt zich echter nu te herstellen. Voor het jaar 1966 verwachtte het Centraal Planbureau eerst een aanmerkelijk lager tekort dan het hier genoemde (namelijk f. 300 mln.). Thans lijkt voor 1967 een overschot van f. 500 mln. aanneemelijk — een overschot dat hoger ligt dan eerst verwacht werd;

d. de *prijsstijging* is in het afgelopen jaar zeer groot geweest (5,5 pCt.); deze zal naar verwachting in 1967 tussen de 4,5 en 5 pCt. bedragen (vgl. het 9e halfjaarlijkse rapport van de S.-E.R.). De *loonontwikkeling* is de laatste 3 jaar eveneens fors geweest; de loonkostenstijging voor de verwerkende industrie in ons land bedroeg van 1962 tot 1967 niet minder dan circa $1\frac{3}{4} \times$ de loonkostenstijging van onze concurrenten (S.-E.R.-rapport, tabel 1);

e. vele gemeenten verkeren in acute *liquiditeitsmoeilijkheden*; voorts is het saldo van het Rijk bij De Nederlandsche Bank gedaald tot praktisch nul.

Samenhang van signalen.

Welke conjunctuurpolitieke handles moeten nu in zo'n situatie worden overgehaald? Op deze klemmende vraag

kan men alleen dan een juist antwoord geven, wanneer men zich rekenschap geeft van de onderlinge *samenhang* tussen de verschillende waarschuwingssignalen. En die samenhang is er op duidelijke wijze.

— In de eerste plaats is er een samenhang tussen de signalen *a* en *d* — dus tussen de *werkgelegenheids- en de loonontwikkeling*. Omdat de helft van onze nationale productie in het buitenland moet worden afgezet, is onze werkgelegenheid een afhankelijk variabele van onze concurrentiepositie t.o.v. het buitenland. En naarmate de loonkosten hier sneller stijgen dan elders, worden uiteraard onze afzetmogelijkheden ongunstiger, en wordt onze werkgelegenheid bedreigd.

Deze samenhang tussen werkloosheid en loonkostenstijging verklaart echter niet de gehele omslag op onze arbeidsmarkt, en zeker niet het snelle *tempo* van die omslag. Ook blijft nog onverklaard, hoe het mogelijk is dat de werkloosheid thans zich met name concentreert in een sector, waar nu juist niet de buitenlandse, maar de binnenlandse vraag overheerst (de bouwsector).

— In de tweede plaats is er een samenhang tussen de signalen *c* en *b* — dus tussen de *betalingsbalans- en de rente-ontwikkeling*. Wanneer er een tekort op de betalingsbalans optreedt, vloeien liquiditeiten af naar het buitenland; althans aangenomen, dat de Centrale Bank geen voluit-elastisch geldaanbod toepast¹⁾. Er bestaat dus een direct verband tussen de hoogte van onze rentestand enerzijds (als gevolg van de krapte op onze geld- en kapitaalmarkt) en de grootte van ons betalingsbalanstekort anderzijds, gegeven de noodzaak van een restrictief monetair beleid ten aanzien van het aanbod van liquiditeiten.

— Wie deze laatste samenhang wat nader op zich laat inwerken, ontdekt als vanzelf hierdoor een *derde* samenhang tussen de genoemde signalen — namelijk tussen de signalen *a* en *c* (de *werkloosheids- en de betalingsbalans-ontwikkeling*). Immers, wanneer het monetaire beleid elk betalingsbalanstekort onverkort „doorgeeft“ in de vorm van een stijgende interest en een beperking van kredieten, dan brengt dit zowel particuliere als openbare huishoudingen in belangrijke financieringsmoeilijkheden; onder-

¹⁾ Zoals bekend, laat De Nederlandsche Bank de liquiditeitenvermindering van buitenlandse herkomst geheel doorwerken in onze nationale economie, en beperkt zij de liquiditeitentoeneming van binnenlandse origine tot een omvang, die overeenstemt met de groei van ons reëel nationaal inkomen.

nemingen kunnen hierdoor tot faillissement en surséance worden gebracht, en gemeenten tot de meest wanhopige vormen van bestedingsbeperking.

Het is nu duidelijk, dat in deze laatste relatie — tussen *a* en *c* — de oorzaak moet worden gezocht van zowel het *snelle tempo* van de werkloosheidstoename, als van de concentratie van de werkloosheid in de *bouwnijverheidssector*. Wat het snelle tempo van de omslag betreft, heeft Minister Zijlstra in de Tweede Kamer het treffende beeld gebruikt van een door jarenlange overbesteding opgeblazen ballon, die thans door de werking van het monetaire beleid effectief blijkt te zijn doorgeprikt. En dat de bouwnijverheid het meeste werkloosheid kent, hangt natuurlijk samen met de aldaar aanwezige grote kapitaalbehoeften, en met de omstandigheid dat de gemeenten sterk bij de financiering van bouwobjecten betrokken zijn.

De handle-keuze.

Van de zojuist opgesomde conjuncturele signalen is de verslechtering van de werkgelegenheid uiteraard het meest zorgwekkende punt. In zo'n omstandigheid is de verleiding dan ook wel zeer groot om allereerst in het economisch-politieke seinhuis die handle over te halen, die het gevaar van ontsporing door werkloosheid onmiddellijk blokkeert: de handle namelijk van een volledige handhaving en/of verruiming van onze nationale bestedingen. Zoals bekend, wordt deze tactiek dan ook met kracht bepleit door de Partij van de Arbeid, die vooral om deze reden ook tegen de belastingvoorstellen van het Kabinet-Zijlstra heeft gestemd. Deze tactiek schijnt des te aannemelijker, nu de betalingsbalans zich schijnt te herstellen²⁾ en de hoge rentevoet naar een lichte daling tendeert; die „klepels” houden dus wellicht vanzelf op met rinkelen, vergen geen onmiddellijk ingrijpen meer.

In deze op het eerste gezicht zeer aannemelijke benadering schuilt echter een zeer zwak punt, dat haar op slag tot een gevaarlijke aanpak degradeert. Dit zwakke punt wordt gevormd door een té eenzijdige aandacht voor de mogelijkheid, werkloosheid te bestrijden door een verruiming van binnenlandse bestedingen, *terwijl op de relatie werkloosheid-kapitaalmarkt-betalingsbalans* (dus de hierboven genoemde derde samenhang) geen of nauwelijks acht wordt geslagen. *Het veronachtzamen van deze meer „monetaire” kant van het huidige werkloosheidsverschijnsel maakt dat de hier voorgestelde tactiek op langere termijn eerder een bedreiging dan een bevordering van de werkgelegenheid inhoudt.*

Deze uitspraak wordt het meest duidelijk, wanneer we ons een ogenblik de situatie indenken, dat inderdaad de belastingvoorstellen van het Kabinet-Zijlstra niet zouden zijn doorgevoerd en dus geen extra liquiditeiten aan de overheid ter beschikking zouden zijn gesteld. Wanneer onder die omstandigheden de bestaande monetaire politiek — die grenzen stelt aan de nationale liquiditeitstoename — gehandhaafd zou zijn gebleven, zouden zowel de rijks- als de lagere overheid voluit de verlamme invloed hebben ondergaan van de doorwerkende geldkrapte. Bij gebrek aan middelen en aan leningsmogelijkheden zouden de gemeenten zelfs de meest essentiële bestedingen moeten hebben afremmen en annuleren — met catastrofale gevolgen voor onze werkgelegenheid! Wanneer echter de bestaande monetaire politiek zou zijn verlaten, en dus voet zijn gegeven aan een veel minder strak, meer elastisch beleid t.a.v. geldcreatie en kredietverlening — dan zou wel tijdelijk enig soelaas zijn ingetreden voor gemeenten en op de arbeidsmarkt, maar tegelijkertijd weer

volop nieuwe brandstof zijn aangedragen voor een opnieuw opblaiend inflatieproces, met als gevolg een nog verder oplopen van onze loonkosten ten opzichte van die in het buitenland. Opnieuw zou, en nu in verhevigde mate, de kettingreactie: betalingsbalanstekort-liquiditeitskrapte-werkloosheid haar intrede hebben gedaan; tenzij . . . men opnieuw voor nieuw inflatoir liquiditeitsaanbod zorg zou dragen. Maar dan is voluit het medische beeld toepasselijk van een patiënt, wiens ziekte met een oneindig aantal spuitjes in de symptomen wordt bestreden, totdat op een kwade dag de *totale* ineenstorting volgt.

Essentie van het A.R.-beleid.

In feite is hiermede reeds aangegeven, in welke richting onzes inziens de oplossing wel moet worden gezocht. Deze oplossing zal primair moeten worden gezocht, *niet* in een nieuwe inflatoire liquiditeitscreatie, die de problemen door uitstel alleen maar verergert, *noch* in een laten uitzieken van de liquiditeitskrapte in de sfeer van de publieke bestedingen, maar in een *verplaatsing* van bestaande liquiditeiten naar die punten in onze economie waar de liquiditeitskrapte de meeste gevaren in zich bergt, met name ook voor onze toekomstige werkgelegenheid. De belastingvoorstellen van het Kabinet-Zijlstra hebben inderdaad zulk een overheveling van liquiditeiten ten doel gehad: hierdoor worden liquiditeiten aan de particuliere sfeer onttrokken en ingezet ten bate van de financiering van vnl. gemeentelijke werken. Hiervan gaat niet alleen een direct werkgelegenheidseffect uit — van naar schatting 2.000 werkplaatsen — maar wordt bovendien een belangrijk *indirect* werkgelegenheidseffect verkregen, namelijk in vergelijking tot het hoge werkloosheidscijfer, dat bij een verdere doorwerking van de bestaande liquiditeitskrapte in onze economie ongetwijfeld zou zijn bereikt.

Op die reële basis van *aanwezige* liquiditeiten is voorts nog een aanvullend specifiek werkgelegenheidsbeleid mogelijk ten bate van die landsdelen, die het zwaarst door de omslag in de werkgelegenheid getroffen zijn. Voorstellen van het Kabinet ten aanzien van dit punt hebben de Kamer reeds bereikt.

Een structureel aspect.

Als afsluiting van dit gedeelte van het betoog nog een opmerking over de structurele zijde van dit conjuncturele-budgettaire beleid. Bij de beoordeling van de economische werking van de overheidsbegroting moet niet alleen worden gelet op de totale verhouding van ontvangsten en uitgaven (de bekende „impuls”werking van een begroting) maar ook — en dit is nog onvoldoende gemeengoed — op de verdeling van de totale ontvangsten in belastingontvangsten enerzijds en geleende gelden anderzijds.

Wanneer in een samenleving namelijk een structureel spaaroverschot bestaat — dus een structurele deflatietendens aanwezig is — behoort de overheid een structureel tegenwicht tegen dit spaaroverschot te bieden door zelf te ontsparen. Dit bereikt zij door relatief méér leningen en relatief minder belastingmiddelen aan te trekken, of, anders gezegd, door niet alleen haar eigen investeringen, maar ook een deel van de overheidsconsumptie uit leningen

²⁾ Dit is inderdaad voor een deel schijn, omdat

a. bij heropleving van onze nationale investeringen het overschot weer onmiddellijk in belangrijke mate terug zal lopen, en
b. op de lopende rekening structureel een overschot van minstens f. 800 mln. noodzakelijk is ter handhaving van de relatieve sterkte van onze deviezenreserves, alsmede voor de financiering van geldelijke hulp aan ontwikkelingslanden.

— dus bespaarde gelden — te financieren. Thans heerst in Nederland de omgekeerde situatie: er dreigt een structureel spaartekort (vgl. de vorige Miljoenennota). Wil er dan niet een structureel-inflatoire tendentie uit dien hoofde ontstaan, dan zal de overheid dit spaartekort door extra besparingen moeten compenseren; dat betekent, dat zij relatief méér belasting moet heffen en relatief minder moet lenen. Ook naar dit structurele criterium beoordeeld, beantwoorden de belastingvoorstellen van het Kabinet-Zijlstra dus aan de gestelde eisen ³⁾.

Beleid op langere termijn

De ruimte, om een overzicht te geven van het beleid dat de A.R.P. zich in de komende vier jaren voor ogen stelt, is heel beperkt; daarom kunnen alleen enkele centrale punten worden genoemd.

1. Uitgaven- en belastingbeleid.

De afgelopen vier jaar zijn in twee opzichten bijzonder leerzaam geweest. In de *eerste plaats* is het een verbluffende ervaring geweest om te moeten constateren, dat de ontwikkeling van de rijksuitgaven, met name op kortere termijn, praktisch geheel onafhankelijk is geweest van de politieke instelling van het zittende kabinet: ja, dat het verloop van de rijksuitgaven zich zelfs in tegenstelling tot die politieke gezindheid heeft kunnen ontwikkelen. Zo bedroeg tijdens de jaren 1964-1965 (dus tijdens de K.V.P.-V.V.D.-A.R.-C.H.U. combinatie-Marijnen) de stijging van de rijksuitgaven in beide jaren 18 pCt.; tijdens het jaar 1966 (waarvoor het Kabinet-Cals een versnelling van overheidsuitgaven had afgekondigd) was deze stijging echter 12 pCt., terwijl zij volgens de begroting 1967 in de buurt van de 7 pCt. zal komen te liggen. Anders gezegd: het Kabinet-Marijnen deed *wel* met de uitgaven, wat het *niet* wilde — en het Kabinet-Cals deed *niet* met de uitgaven, wat het *wel* wilde.

Ook in een ander opzicht zijn de afgelopen jaren leerzaam geweest — namelijk doordat zeer duidelijk is gebleken, dat een vergroting van het bestanddeel van de overheidsuitgaven in het totaal van de nationale bestedingen alleen acceptabel is, wanneer tegelijkertijd een reële en effectieve relatieve terugdringing van de *particuliere* bestedingen wordt gerealiseerd. Wie een snellere groei van de overheidsbestedingen hand in hand laat gaan met een vrije inkomens- en prijsvorming en belastingverlagingen, toereert via het door hemzelf opgewekte inflatieproces de welhaast meest onrechtvaardige wijze van inkomensherverdeling, die zich denken laat.

Er is reden om te stellen, dat de Tweede-Kamerfractie van de A.R.P. in het afgelopen tijdvak de enige parlementaire fractie is geweest, die zowel bereid bleek het programma voor een versnelling van overheidsuitgaven op het gebied van onderwijs, woningbouw, wegenbouw en ontwikkelingshulp te onderschrijven, als daar de benodigde financiële middelen voor op tafel te leggen. Deze lijn wordt in het huidige „Program van Aktie” voortgezet. Eensdeels wordt de belangrijke taak van de overheid met betrekking tot het treffen van openbare voorzieningen op die gebieden voluit erkend, en de mogelijkheid van een versnelde groei van overheidsuitgaven voor deze doeleinden geheel opengehouden; anderzijds wordt daar onmiddellijk aan toegevoegd, dat een solide financieel beleid een eerste vereiste vormt. Dit laatste wordt als volgt gepreciseerd:

— als eerste benadering dient de omvang van de toeneming der overheidsuitgaven te worden afgestemd op de

toeneming van het nationaal inkomen, om te beschikken over een vast uitgangspunt tussen de verhouding van overheidsbestedingen en particuliere bestedingen;

— wanneer zich de wenselijkheid voordoet van een versnelde groei van bepaalde overheidsuitgaven, mag de genoemde maatstaf pas worden verlaten, nadat de mogelijkheid is bezien van een verschuiving binnen de rijksuitgaven onderling;

— indien en voor zover deze onderlinge verschuiving geen voldoende mogelijkheden biedt, zal voor het dan ontstaande uitgavenexces in principe een reële dekking aanwezig dienen te zijn. De A.R.P. is bereid, onder de voorwaarde van zekere sociale compensaties, een verhoging van de druk der indirecte belastingen te accepteren.

2. Sociaal beleid.

Het sociale beleid is nauw met het economische verweven. In feite zou men zelfs kunnen zeggen, dat het sociale beleid de doelstellingen dient te formuleren voor het economische beleid. Behoud van werkgelegenheid, bestrijding van inflatie, rechtvaardige inkomensverhoudingen zijn immers volop doelstellingen van sociaal karakter.

Deze algemene sociale doelstellingen vloeien voor de A.R.P. rechtstreeks voort uit haar richtinggevende overtuiging, dat de overheid tot taak heeft de publieke voorwaarden te scheppen voor een rechtvaardige harmonie in de samenleving — waarbij die harmonie vooral hierin bestaat, dat elke onderdaan, in welke levenskring hij zich ook bevindt, in de gelegenheid is zijn door God opgedragen levensroeping na te komen. Voor een verdere uitwerking van deze typerende grond-idee van de A.R.-politiek verwijs ik naar de vrij uitvoerige uiteenzetting in het E.-S.B.-verkiezingsnummer van vier jaar geleden.

Naast deze *algemene* doelstellingen van het sociale beleid zijn er echter de *specifieke*. De meest markante daarvan in het A.R.-programma zijn wel:

— een snelle totstandkoming van meer uitgebreide hulp (ook op het punt van de werkgelegenheid) voor minder-validen en andere gehandicapten; het is in feite een treurige zaak, dat dit het sluitstuk moet gaan worden van ons sociale beleid — het had veeleer het beginpunt moeten vormen;

— een verdere optrekking van de minimum lonen, alsmede bestudering van de vraag of het systeem van *procentuele* loonsverhogingen niet geleidelijk voor wijziging in aanmerking komt;

— een toekenning van bepaalde mede-beslissende bevoegdheden aan ondernemingsraden in situaties van bedrijfssluiting en dreigend collectief ontslag;

— een omringing van onze grote bevolkingsconcentraties met recreatielandschappen (parklandschappen met agrarische elementen), voornamelijk te financieren uit de opbrengsten van een drastische opvoering van zandwinning in de Randstad ⁴⁾.

3. Ontwikkelingshulp.

Tot besluit van deze vluchtige selectie uit het verkiezings-

³⁾ Voor een nadere uiteenzetting van dit budgettaire principe vgl. Prof. Dr. J. Zijlstra: *Economische politiek en concurrentieproblematiek in de E.E.G. en de lid-staten*, Brussel 1966, blz. 56-58.

⁴⁾ Voor deze voorstellen en een uitwerking van deze financieringswijze zie men het rapport: *Toekomst voor Randstad's groene ruimte*, publikatie van de A.R. partij-stichting, Den Haag 1966.

Conjunctuur en structuur van de Nederlandse economie

door Drs. B. J. Udink

HET laatste jaar heeft ons land een pijnlijke — maar misschien toch wel heilzame — ontzuivering gebracht. De krachtige economische groei, die na de inzinking van 1957/1958 opnieuw is ingetreden, had bij velen de indruk gevestigd, dat de economische groei ook voor de toekomst min of meer verzekerd was. De verdeling ervan — tussen consumptie en investeringen, tussen particuliere bestedingen en overheidsbestedingen — heeft meer aandacht gehad dan de economische groei zelf. Uit de strijd om de verdeling zijn vele spanningen ontstaan — economische, sociale, psychologische en politieke. In de hitte van deze strijd is ten slotte uit het oog verloren, dat er alleen wat te verdelen valt als er voldoende groei is.

Het heeft geen zin na te gaan, wie verantwoordelijk is voor het ontbranden van deze strijd. Het staat ook wel vast, dat de oorzaken verdeeld liggen. Deels in het buitenland, dat ons via onze sterk stijgende exporten in zijn inflatie heeft meegezogen met vele daarmee gepaard gaande spanningen; deels in het binnenland, waar loon- en prijsbeleid uit de hand zijn gelopen en de overbestedingen zeer sterk zijn gestegen. Alle deelnemers aan het maatschappelijk proces hebben hun eisen zonder veel reserves ingediend en waar mogelijk gepoogd te verwezenlijken, toen het er op leek, dat de tijd was aangebroken om bij stijgende welvaart de vroegere terughoudendheid te laten varen. Thans weten wij weer, dat niet alles tegelijk mogelijk is en dat het er in de eerste plaats op aan komt een voortdurende evenwichtige economische groei in stand te houden.

Aantasting van onze economische groei

De vraag, die ons daarom moet bezighouden is, in hoeverre de ontwikkeling van de laatste jaren de voorwaarden

programma van de Anti-Revolutionaire partij nog iets over de ontwikkelingshulp. Het loont de moeite, juist dit punt aan het slot nog even naar voren te halen, omdat het eigene van de A.R.-aanpak daarmee wellicht het beste kan worden geïllustreerd. Naar antirevolutionair gezichtspunt komen we namelijk van de ontwikkelingshulp niet „af” door slechts een bepaald percentage van ons nationaal produkt voor de ontwikkelingslanden af te zonderen. In feite leidt de bezinning op de problematiek van de ontwikkelingshulp namelijk tot niets minder dan tot een architectonische kritiek op de structuur van onze samenleving.

Op de achtergrond van het steeds groeiende welstandsverschil tussen arme en rijke landen staat namelijk een structurele mondiale disharmonie in het economisch leven. Terwijl immers aan deze zijde van de wereld kunstmatig steeds nieuwe behoeften in het leven worden geroepen, ten einde voor ons bestaande produktie-apparaat een voldoende afzet te garanderen, kunnen aan de andere zijde van de wereld zelfs de meest noodzakelijke behoeften niet worden vervuld. Het produktie-apparaat in de wereld is dus scheefgegroeid: het is er op georiënteerd, om in sommige minder-noodzakelijke en zelfs overtollige behoeften eerder te voorzien dan in tal van noodzakelijke behoeften. Wie zich afvraagt, hoe deze paradoxale situatie

voor onze economische groei voor langere tijd heeft aangestast en wat nodig is om spoedig tot een hervatting van een bevredigend tempo van groei te komen.

Dat er op dit punt wel degelijk reden tot bezorgdheid is, kan blijken uit de verwachting voor 1967 van een werkloosheidscijfer van $2\frac{1}{2}$ pCt. van de afhankelijke beroepsbevolking. Hieruit zal op zichzelf een produktiedaling van f. 1 à $1\frac{1}{2}$ mrd. resulteren, nog afgezien van het grote menselijk leed, dat achter deze cijfers schuil gaat. Het kan voorts blijken uit de verwachting, dat de particuliere investeringen niet zullen stijgen in 1967.

Is de aard van de thans optredende stagnatieverschijnselen zodanig, dat daardoor blijvende schade wordt aangericht? Het antwoord op deze vraag hangt af van het oordeel, dat men heeft over het regeneratievermogen van onze export. Vast staat, dat de situatie zoals die in de tweede helft van 1966 was ontstaan, om afremming van de bestedingen vroeg. Deze afremming had naar het oordeel van de C.H.U. niet alleen in de sfeer der particuliere

ooit heeft kunnen ontstaan, komt als vanzelf tot een kritische bezinning op de structuur van onze westerse samenleving. Daarin bestaat een laakbare, structureel bepaalde correlatie tussen enerzijds de mate van „bloei” van onze ondernemingswijze produktie, en anderzijds de mate, waarin men materialistisch aan eigen „quasi”-behoeften voorrang verleent boven reële behoeften van anderen. De structuur van onze westerse samenleving heeft m.a.w. de ingebouwde tendens — en nu gebruik ik een bijbelse term — de mens „op te voeden tot begeren”, d.w.z. te stimuleren tot een materialistische levensstijl ten koste van anderen.

Als Evangelische volkspartij heeft dit de A.R.P. ertoe gebracht, in haar verkiezingsprogramma niet alleen te stellen, dat de bijstand aan ontwikkelingsgebieden een aspect dient te zijn van het totale overheidsbeleid, maar ook, dat de overheid er niet voor mag terugdeinzen zo nodig afzonderlijke lasten hiervoor aan ons Nederlandse volk op te leggen. In het verlengde van het bovenstaande zou hier bijv. kunnen worden gedacht aan een soort belasting op reclame. Zo zou althans rechtstreeks de vinger worden gelegd bij het punt, waarop naar beide kanten de zaak structureel scheef zit.

Schoonhoven.

Drs. B. GOUDZWAARD.

bestedingen gevonden moeten worden door de bekende belastingmaatregelen en het voor 1967 aangekondigde loon- en prijsbeleid, maar om evenwichtig te zijn eveneens in een zekere tempering der overheidsbestedingen óók in 1967. Dit te meer, omdat juist in die laatste sector in de achter ons liggende jaren een relatief zeer sterke stijging was opgetreden.

Intussen zou de combinatie van de afremming der bestedingen met de thans bestaande liquiditeitskrapte tot vrij ernstige moeilijkheden in het bedrijfsleven kunnen leiden en tot een door niemand gewenste ernstige werkloosheid, die de geraamde 2½ pCt. gemakkelijk te boven zou kunnen gaan, als onze exporten niet voldoende zouden stijgen.

Bedreiging van onze exportpositie

Wat de laatste betreft, spelen zowel conjuncturele als structurele factoren een rol, deels van externe en deels van interne aard. Zo is het een feit, dat in het achter ons liggende jaar de situatie van overbesteding, die in een aantal buurlanden eveneens was ontstaan, bijv. tot een afremmingspolitiek in de Bondsrepubliek heeft geleid, die daar ook een vermindering van de groei van de invoer tot gevolg heeft gehad. Hetzelfde geldt voor Engeland en in zekere mate ook voor België. Als men bedenkt, dat 51,4 pCt. van onze export naar deze drie landen gaat, is het tevens duidelijk, dat wij van deze verlangzaming de gevolgen scherp hebben moeten ondervinden. Daar komt bij, dat wij in de laatste jaren een vrij markante stijging van ons kosten- en prijspeil ten opzichte van dat in het buitenland hebben ondergaan, waardoor onze concurrentiepositie op de belangrijkste afzetmarkten, ook zonder dat deze een temporisering van de groei der bestedingen te zien hadden gegeven, toch reeds verzwakt zou zijn.

Het Centraal Economisch Plan 1965 bevat een overzicht van het verloop van de loonkosten per eenheid produkt in de verwerkende industrie (in \$; 1958 = 100).

	1956	1960	1961	1962	1963	1964	1965
E.E.G. excl. Nederland	95	97	103	109	114	117	124
Ver. Koninkrijk + Ver. Staten	93	99	103	104	103	104	106
Totaal concurrenten ..	94	98	103	107	110	112	117
Nederland	88	98	109	113	121	133	138

Verder blijkt uit een studie van het I.M.F., waarin de exportprestatie van 13 industrielanden werd gerelateerd aan de groei van hun respectieve afzetmarkten, dat in 1962 en 1963 onze afzetmarkten resp. met 8 en 9 pCt. groeiden, terwijl onze exporten in die jaren met 7 en 8 pCt. stegen. België, Frankrijk, Noorwegen en Zweden zagen hun exporten sterker toenemen dan de expansie in hun afzetgebieden.

Relatief verslechterde dus onze positie op onze afzetmarkten. Verder stijgt onze export niet in die mate als die van vele andere landen. In 1965, toen de stijging van de Nederlandse export 10,1 pCt. bedroeg, vertoonden de volgende industrielanden een nog sterkere stijging van hun export:

Japan	+ 26,7 pCt.	Frankrijk	+ 11,7 pCt.
Italië	+ 20,6 pCt.	Noorwegen	+ 10,4 pCt.
B.L.E.U.	+ 14,2 pCt.	Denemarken	+ 10,4 pCt.
Zwitserland	+ 12,2 pCt.	West-Duitsland	+ 10,4 pCt.

In 1966 liep de relatieve positie van de Nederlandse export verder terug met een groei van ca. 6 pCt.

In een dergelijke conjuncturele situatie, waarin een verflauwing van de expansie van onze belangrijkste exportmarkten gepaard gaat met een afnemende van onze eigen penetratiekracht op die markten, o.a. als gevolg van onze relatieve kostenstijging, gaan enkele structurele zwakheden in onze exportpositie zwaarder wegen. Het gaat het bestek van dit artikel te buiten, deze zwakheden uitvoerig te bespreken. Zij zijn gelegen in een zekere eenzijdigheid van onze export naar afzetmarkten (55,7 pCt. naar de E.E.G.), naar produkten (61 pCt. bestaat uit agrarische produkten, voedings- en genotmiddelen en gebruiksartikelen) en naar aantal en aard der bedrijven (99 bedrijven verzorgen 67 pCt. van de export, ca. 4.500 verzorgen 33 pCt.). Uit deze eenzijdige opbouw ontstaat een kwetsbaarheid, die met zich brengt, dat een door conjuncturele oorzaken verloren marktpositie soms moeilijk is terug te winnen.

De geschetste situatie geeft ons geenszins de zekerheid, dat de afremming van de binnenlandse vraag, welke thans in zekere mate plaatsvindt, op korte termijn en a.h.w. automatisch weer door een acceleratie van de export wordt opgevangen. Daarvoor lijkt nodig, dat een stabilisatie van kosten en prijzen plaatsvindt, temeer nu ook in Duitsland en België de matigingspolitiek nog wordt voortgezet. Voor 1967 is helaas nog geenszins een zodanige ontwikkeling van het kosten- en prijspeil te verwachten, dat reeds van een aanvaardbare aanpassing kan worden gesproken. Een verdere matiging van de groei der bestedingen — zowel van de particuliere als van de overheidsbestedingen — is daarom nodig om een uitgangspunt te verkrijgen, waarbij de groei van onze export weer in een zodanig tempo en met een zodanige continuïteit kan plaatsvinden, als past bij een continue en evenwichtige groei van ca. 4½ pCt. van het nationaal inkomen.

Hierbij bestaat het gevaar van een verdere tijdelijke verslechtering van de werkgelegenheid. Zoals in de afgelopen maanden wel afdoende is gebleken, treedt deze het eerst aan het licht in die delen van ons land, die structureel er betrekkelijk zwak voorstaan, zoals het noorden van ons land en Limburg. Hier vallen conjuncturele en structurele factoren samen en juist hier is het gevaar van een slepende werkloosheid groot. Dit gevaar dient inderdaad zeer hoog te worden opgenomen en binnen het kader van de getemperde groei der overheidsbestedingen dan ook met alle middelen te worden bestreden, door een op werkgelegenheidsvergroting gericht prioriteitenprogramma der overheidsuitgaven. Maar het heeft geen zin ter bestrijding van dit gevaar thans opnieuw te grijpen naar het middel van de — inflatoire — opvoering der overheidsbestedingen. Tijdelijk zou daardoor enig soelaas kunnen worden verkregen, maar al zeer spoedig zou blijken, dat dit een volstrekt averechts middel is. De noodzakelijke aanpassing van kosten en prijzen zou er door worden uitgesteld en na enige tijd zouden wij in de Engelse situatie zijn geraakt met het dilemma van grote werkloosheid of een onaanvaardbaar en chronisch betalingsbalanstekort.

Daarom moet een loon- en inkomenspolitiek worden gevoerd, die is gericht op stabilisatie der produktiekosten, een prijspolitiek, eveneens gericht op stabilisatie en een budgetpolitiek, waarbij de groei van de overheidsbestedingen wordt gehouden binnen de relatieve ruimte, beschikbaar door de groei van het nationaal inkomen. Het is dan waarschijnlijk, dat de groei van de uitvoer zich vrij spoedig op een bevredigend niveau van ca. 8 pCt. herstelt en dat de particuliere investeringen zich herstellen, mede doordat de monetaire situatie zal verbeteren en de kapitaalmarkt ruimer zal zijn.

Structurele voorzieningen

Als dit alles in de loop van 1967/1968 is gelukt — en er zijn tekenen, dat de maatregelen van het Kabinet-Zijlstra in dit opzicht reeds in 1967 vruchten gaan afwerpen — zijn de voorwaarden voor de voortzetting van een evenwichtige groei van de Nederlandse economie geschapen. Wij kunnen ons dan weer binnen het door die groei gegeven kader wijden aan de structurele verbetering en verandering van onze samenleving. Ten aanzien van dit structuurbeleid laten zich duidelijker verschillen in politieke visie onderscheiden dan ten aanzien van het op korte termijn te voeren conjunctuurbeleid. Natuurlijk speelt in de huidige verkiezingsstrijd de conjunctuur wel een belangrijke rol en tracht men elkander te overbieden in beloften tot spoedig of nog spoediger herstel van de situatie, zonder overigens stil te staan bij de vraag, onder wiens verantwoordelijkheid deze situatie zich zozeer toespitste. De praktijk zal echter wel uitwijzen, dat welke combinatie ook zal regeren, zij niet veel speelruimte heeft t.a.v. de maatregelen, die thans en op korte termijn vereist blijven.

Maar voor het structuurbeleid dienen zich drie grote complexen van vraagstukken aan, die aanwending der nationale middelen vergen:

1. De grotere bewoonbaarheid en menselijkheid van onze gemeenschap in de ruimste zin van het woord, voorwaarde voor de transformatie van een „welvaartsgemeenschap” in een „welzijnsgemeenschap”.

2. De instandhouding en waar mogelijk vergroting van de vrije ontplooiing en de vrije beschikkingsmacht van de individuele burger — essentieel element van een levende democratie.

3. De versteviging en modernisering van onze economische structuur, voorwaarde voor een zodanige economische potentie van ons volk, dat het niet tot de „minimum”-gevallen van West-Europa gaat behoren en voorwaarde tevens voor de uitstraling van Nederland in de wereld.

Een volstrekte keuze tussen die complexen is niet mogelijk, maar hoe de accenten worden gelegd, hangt zeker in belangrijke mate samen met de politieke visie op de samenleving. Nu hebben juist de achter ons liggende ervaringen wel geleerd, dat de op zichzelf gerechtvaardigde verlangens op het terrein van het individuele en collectieve welzijn slechts te verwezenlijken zijn bij een voldoende economische groei. Wil Nederland gelijke tred houden met de ontwikkeling in West-Europa, of zelfs de relatieve achterstand ten aanzien van landen als België, Frankrijk en Duitsland inlopen, dan moet onze gehele economie en met name onze industriële structuur drastisch worden gemoderniseerd. Sterke ontplooiing van bijv. de chemische industrie en van de metaalindustrie, met name in de sector van de machinebouw, de bouw van complete fabrieksinstallaties e.d., is daarbij noodzakelijk. Dit vereist grote kapitaalinvesteringen, die slechts dan mogelijk zijn, als ook de besparingen stijgen. Voor dit laatste is een structureel anti-inflatiebeleid nodig en een zodanige verhouding tussen kosten en prijzen, dat in het bedrijfsleven de winsten

vrijkomen waaruit deze investeringen mede kunnen worden gedaan.

Daarom moet voor de komende jaren hoogste prioriteit worden gegeven aan een overheidsbeleid gericht op tegengaan van de inflatie, waarbij passen een budgetbeleid, waarvan nóch door de wijze van dekking der overheidsuitgaven, nóch door het stijgingstempo van die uitgaven een inflatoire werking uitgaat, benevens een loon- en inkomstenbeleid en een prijsbeleid, gericht op stabilisatie van kosten en prijzen, een actief mededingingsbeleid, een actief spaarbeleid en een actief exportbevorderingsbeleid, gericht op het openleggen van nieuwe markten voor de nieuwe produkten van deze gemoderniseerde Nederlandse industrie. Maar ook dan is mobilisatie van alle krachten in onze samenleving nodig om deze modernisering van onze economie te doen slagen.

De industriële research in Nederland is hiervoor thans ontoereikend. Duitse, Amerikaanse, Engelse procédés zijn tot nu toe dikwijls nodig — en soms niet te verkrijgen — om Nederland tot een interessante leverancier van de grote kapitaalgoederen te maken. Onze eigen research — de enkele gunstige uitzonderingen natuurlijk niet te na gesproken — is onvoldoende, levert althans niet voldoende voor de industrie bruikbare toepassingen op. Hier is een doelbewuste overheidsstimulering — ook grote financiële steun — dringend noodzakelijk. En daarachter staat de noodzaak van grote investeringen in het hoger en voorbereidend hoger onderwijs, vooral wat betreft de B-afdelingen.

Dit zijn overheidsinvesteringen, die de hoogste prioriteit verdienen, tezamen met die voor de noodzakelijke infrastructuur van industrieterreinen, havencomplexen, vaarwegen en wegen, ten einde te profiteren van een van de belangrijke voordelen, die Nederland aan de industrie kan bieden: onze gunstige geografische ligging, die vaak een kostenvoordeel oplevert ten opzichte van vestiging in andere landen. Bij deze infrastructurele expansie dient ook ten volle rekening te worden gehouden met de aspecten der regionale industrialisatie, zodat geleidelijk aan ons gehele land in de in de uitstraling van de economische zwaartepunten van IJmond en Rijnmond wordt betrokken.

Wenden wij thans de blik naar het terrein van de vrije ontplooiing en de vrije beschikkingsmacht van de individuele burger, dan is het duidelijk dat deze in onze samenleving, die zoveel inspanning vereist om tot een moderne expansie te komen en waarin de overheid ook zulk een belangrijke rol moet spelen, in het gedrang dreigt te komen. Dit proces is in ons land al zéér ver voortgeschreden. De voorzitter van de S.-E.R. heeft daarover in zijn Nieuwjaarsrede op 6 januari van dit jaar markante gegevens verstrekt. Het gaat hierbij, zo zegt hij, om de besteding van een deel van het nationaal inkomen, die door de leden van de volkshuishouding niet individueel, maar gemeenschappelijk, als collectiviteit wordt verricht, dus reële overheidsuitgaven, inkomens- en vermogensoverdrachten van de overheid en sociale verzekeringen. Dit deel bedroeg in 1950 31,8 pCt., in 1960 35,9 pCt., in 1964 40,9 pCt. en in 1966 42,2 pCt. van het nationaal inkomen. In 1967 zal het 42,9 pCt. bedragen. Aan deze ontwikkeling moet langzamerhand een halt worden toegeroepen. Zouden met name de reële

(I.M.)

DE VRIES ROBBÉ & Co
GORINCHEM

**staalconstructies
metalen ramen en deuren**

overheidsuitgaven en de sociale verzekeringen in de komende jaren in dezelfde mate blijven stijgen als in het verleden, dan zou het vrij beschikbare deel van het nationaal inkomen voor de individuele burgers verder dalen van 57,1 pCt. in 1967 tot 50 pCt. in 1975.

Niet alleen vanwege het gevaar van overbesteding, maar ook om voldoende ruimte voor de ontplooiing van de individuele welvaart en het individuele welzijn in de komende jaren mogelijk te maken is het dan ook nodig, dat de stijging van de overheidsbestedingen blijft binnen de relatieve ruimte, die ontstaat door de groei van het nationaal inkomen. Verdere lastenverzwaringen voor de individuele burgers dienen te worden vermeden. Dit te meer, omdat juist in de komende jaren de besparingen ook in de particuliere sector verder moeten worden opgevoerd.

Intussen betekent dit, dat op deze wijze duidelijke grenzen worden gesteld aan de mogelijkheden die de overheid heeft, allerlei taken ter hand te nemen. Woningbouw, onderwijs, defensie, research, industriële en geografische infrastructuur zijn prioriteitsuitgaven van de eerste orde. Men moet daaraan nog toevoegen de vergroting van de hulp aan ontwikkelingslanden. Bovendien zijn nodig de verbetering van de levensomstandigheden van de sociaal zwakkeren, de verbetering van de medische verzorging, de recreatie, de milieu-hygiëne, de culturele ontplooiing enz.

DE verkiezingstijd is bij uitstek de tijd der beloften en het is gemakkelijk dit lijstje nog met andere begerenswaardige doelstellingen uit te breiden en alles urgent en tot eerste prioriteit te verklaren. Maar men zal er rekening mee hebben te houden, dat het Nederlandse volk de onafgebroken reeks van lastenverzwaringen der laatste jaren beu is. Natuurlijk zijn onze regeringen daardoor niet ontslagen van een structuurbeleid op lange termijn, dat werkt naar de verwezenlijking van de genoemde doelstellingen. Het is zeker ook wel mogelijk, dat na een verdere periode van stijgende welvaart het individuele bestedingspatroon een zodanige wijziging zal ondergaan, dat opnieuw de bereidheid bestaat een nog groter deel van het nationaal inkomen voor collectieve bestedingen vast te leggen. Maar een geforceerde vergroting van de collectieve bestedingen thans, gepaard gaande met een verdere belastingverhoging, zal de spanningen in onze economie opnieuw vergroten en tot een hernieuwde werking van de inflatiespiraal en een opleving van de sociale onrust leiden.

De oplossing van deze problematiek kan slechts worden gevonden in een langjarige programmering, waarbij ook bestudeerd zal moeten worden bij welk welvaartsniveau een verdere relatieve stijging der collectieve bestedingen kan worden verwezenlijkt. Deze programmering zal de genoemde doelstellingen moeten omvatten en niet van een principiële prioriteitsbepaling, doch van een rationele rangschikking in de tijd moeten uitgaan. Zij zal alternatieven moeten bevatten van relatief gelijkblijvende, relatief stijgende en relatief dalende belastingdruk en de daarbij behorende niveaus van collectieve voorzieningen over een betrekkelijk lange periode. Zij zal tevens hebben aan te geven, hoe een andere rangschikking in de tijd van de doelstellingen de economische groei beïnvloedt.

Deze programmering, waarvoor ook de voorzitter van de S.-E.R. in zijn eerder genoemde Nieuwjaarsrede een lans heeft gebroken, kan veel bijdragen tot de duidelijkheid in de politiek, waarom thans allerwegen zo luid wordt geroepen.

Rotterdam.

B. J. UDINK.

E.-S.B. 1-2-1967

(vervolg van blz. 134)

Sociaal-economisch beleid in de komende jaren

TEN SLOTTE moet de overheid zelf ter sprake komen. In het basisprogramma van de P.v.d.A.: *Socialistisch Bestek 1967*, staat boven de desbetreffende paragraaf de volgende duidelijke inleiding:

„Socialisten hebben grote aandacht voor de taken die de overheid moet verrichten om de rechten en het welzijn van de enkeling veilig te stellen. Zij hebben hierdoor de plicht ook die overheid zelf kritisch te bezien. De P.v.d.A. legt daarom, zoals al bleek, grote nadruk op de democratie, op de zeggenschap van het individu, op de rechtsbescherming. Maar ook op efficiëntieverhoging en op een gezonde financiering van de gemeenschapsvoorzieningen”.

Het beroep dat vooral in ons dichtbevolkte en in welvaart toenemende land op de overheid zal worden gedaan, is enorm groot. De W.B.S. heeft sedert 1963 in een nog niet afgesloten reeks van publikaties aan de gemeenschapsvoorzieningen aandacht besteed onder de algemene titel: *Om de kwaliteit van het bestaan*. Uitvoering van een gezond programma op dit terrein vereist een sluitend meerjarenplan, waarin een zorgvuldige prioriteitenbepaling en een financieringsschema zijn opgenomen. De P.v.d.A. geeft (na ontwikkelingshulp) de hoogste prioriteit aan woningbouw en stedenbouwkundige vernieuwingen, verkeersvoorzieningen en openbaar vervoer, onderwijs, waarbij overigens een doelmatig beheer eerste vereiste is, cultuur in de ruimste zin van het woord (kunst, communicatie, sport, recreatie enz.).

Tegenover de eisen op deze terreinen moet efficiencybevordering staan (betere bestuursorganisatie, beperking van het aantal voorschriften, zuiniger defensie, sanering van de P.B.O.) en systematisch speuren naar af te stoten taken (waaronder ook valt een herweging van producenten- en consumentensubsidies). Niettemin zal het aandeel van de overheidsuitgaven in het nationaal inkomen onvermijdbaar toenemen. Als financieringsbronnen zijn te noemen:

- a. baten uit olie- en gaswinning, die zo hoog mogelijk moeten zijn;
- b. het aan de overheid ten goede laten komen van het reële progressie-effect in de belastingen;
- c. verhoging van de belastingen in de vermogenssfeer, zoals al genoemd (slechts ten dele voor lopende uitgaven te benutten);
- d. meer rechtstreekse betaling door de verbruikers van bepaalde overheidsdiensten en doorberekening van sociale kosten.

Deze bronnen zullen, boven de normale stijging van de overheidsinkomsten op grond van de toenemende welvaart, gedurende geruime tijd enkele honderden miljoenen jaarlijks opleveren. Zo nodig moet dit nog met een verhoging van de indirecte belastingen worden aangevuld.

Het spreekt vanzelf, dat deze schets van het sociaal-economische programma van de P.v.d.A. onvolledig is. Tal van ermee verband houdende onderwerpen (ruimtelijke ordening, bevolkingspolitiek, gezondheidszorg en dergelijke) moesten onvermeld blijven. Niettemin moge blijken, dat volgens dit programma grote activiteit op een breed terrein noodzakelijk blijft en dat aanzienlijke wijzigingen in onze economische structuur moeten worden doorgevoerd.

Halfweg (N.H.).

C. DE GALAN.

145

NA een woord van waardering voor het feit dat de redactie van E.-S.B. wederom het initiatief heeft genomen een „Verkiezingsnummer“ te doen verschijnen, past hier de als waarschuwing bedoelde opmerking dat het onderstaande een politieke visie is op economische verschijnselen. Achtereenvolgens zal de aandacht geschonken worden aan de actuele fase waarin de Nederlandse economie verkeert, aan de achtergronden van deze situatie en aan de maatregelen welke op korte termijn noodzakelijk geacht worden. Deze beschouwing zal vervolgens uitmonden in een aantal aanbevelingen voor de economische politiek van de komende jaren, welke aansluiten bij hetgeen daaromtrent in het programma van D '66 wordt opgemerkt.

De actuele situatie

De actuele situatie kan worden getypeerd als een afkoelingsperiode na jarenlange overbesteding. Een overbesteding in die zin dat er een ernstige discrepantie heeft bestaan tussen de toeneming van de bestedingen en de toeneming van de produktiecapaciteit. Het overmatig beroep op de arbeidsmarkt en de kapitaalmarkt resulteerde in loon- en rentestijgingen, welke deels tot prijsstijgingen deels tot inkrimping van winsten aanleiding gaven. Waar onze prijsstijging het won van die in het buitenland prijsde Nederland zich uit de markt, i.h.b. in de dienstensector.

Het gevolg is een tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans dat liquiditeitsverkrappend werkt, voor zover het niet door kapitaalinvvoer wordt gecompenseerd. De reeds bestaande kapitaalschaarste, de voornoemde liquiditeitsafvloeiing naar het buitenland en het restrictieve monetaire beleid (de enige vorm van economische politiek waarmee serieus getracht werd de overbesteding te stuiten) hebben geleid tot het voor velen pijnlijke proces van bedrijfssluitingen en toeneming van werkloosheid dat nu in volle gang is.

De achtergronden

Wil men de vraag beantwoorden hoe het zover gekomen is, dan is het in dit verband niet zinvol na te gaan of we het moeten zoeken bij een „cost push“ dan wel bij een „demand pull“. Wel heeft het zin i.v.m. de rest van het betoog op te merken dat met het indienen van de Rijksbegroting voor 1966, gegeven de toen (september 1965) bestaande spanning op arbeids- en kapitaalmarkt, een grote fout is gemaakt ¹⁾. Wanneer dit wordt gezegd zijn niet de merites van het programma dat in die begroting was vervat in het geding. Waardering voor dit programma als zodanig kan men bij D '66, zoals in het navolgende zal blijken, vinden.

Gedoeld wordt veeleer op de misstap die begroting op dat moment te presenteren. Daarbij heeft men het inkomenseffect van de overheidsbestedingen onderschat doordat men te zeer gefixeerd was op het capaciteitseffect van de diverse uitgavencategorieën. Door de begroting geheel ten dienste van het structuurbeleid te stellen verwaarloosde men het effect op de korte termijn. Voor zover men eventueel nog oog heeft gehad voor deze moeilijkheden, werd verzuimd adequate belastingmaatregelen te treffen om de beoogde verschuiving tussen

particuliere bestedingen en overheidsbestedingen af te dwingen. De belastingmaatregelen die werden genomen — de omzetbelastingverhoging per 1 januari 1966 — werkten zelfs averechts, met name op de betalingsbalans (auto-hausse). Een en ander had tot gevolg dat de bestaande overspanning door de begroting werd aangewakkerd, waarmee de regering zichzelf het laatste stuk economisch-politiek gereedschap uit handen had geslagen. Slechts de monetaire politiek resteerde, een instrument dat een vervelende eenzijdige werking heeft. Het zijn ten slotte vooral de gemeenten, de rentegevoelige bouw en de particuliere investeringen die in de knel zijn gekomen. De particuliere consumptie floreerde ten koste van het groeitempo.

Terzijde moge er hier op worden gewezen dat het aanwijzen van de begroting voor 1966 als de boosdoener in de gegeven situatie impliceert dat de bezorgdheid van de heer Schmelzer een jaar te laat kwam. Deze bezorgdheid had bij de begrotingsbehandeling in 1965 consequenties moeten hebben. In oktober 1966 was er geen aanleiding de begroting als inflatoir te verwerpen. Op dat tijdstip was de economie zichzelf ten gevolge van de liquiditeitskrapte reeds aan het redresseren. Een noodzakelijk redres weliswaar, doch in een tempo dat op het ogenblik doet vrezen dat onze grieppatiënt onderkoeld raakt. In noord en zuid steken de botten reeds door het vel; mond-op-mond beademing lijkt wenselijk.

Maatregelen op korte termijn

Zeer op zijn hoede voor een te sterk deflatoir beleid, dat een situatie analoog aan die in 1957-1958 zou kunnen scheppen, heeft Minister Zijlstra dan ook niet alleen het uitgavenniveau van de begroting 1967 gehandhaafd, hij is inmiddels overgegaan tot het stimuleren van de investeringen in de probleemgebieden ²⁾.

Men kan zich daarbij afvragen of welke premie dan ook in de huidige situatie de allicht niet opgewekte winst-

¹⁾ Hierbij moet gezegd worden dat de ramingen voor 1966 van het Centraal Planbureau een ongerechtvaardigd optimisme uitstraalden.

²⁾ De door Minister Zijlstra genomen belastingmaatregelen moeten m.i. in de eerste plaats gezien worden als een stap om de kapitaalmarkt te ontlasten. Met dit uitstel van de toegezegde verlaging van de loon- en inkomstenbelasting — strikt taboe tot en met de laatste formatiepoging — had overigens ook Minister Vondeling het fameuze „gat“, voor zover aanwijsbaar, kunnen dichten.

verwachtingen van ondernemers zodanig zal opvrolijken dat ze tot investeren zullen overgaan ³⁾. In principe is het wél juist dat de particuliere investeringen worden aangespoord en het verdient aanbeveling niet alleen bepaalde regio's in dat opzicht tot probleemgebieden te verklaren: ook bepaalde sectoren en met name de export-industrie verdienen dit predikaat.

Herstel

Een enkele opmerking t.a.v. het te verwachten herstel zal een brug slaan naar de behandeling van enkele essentiële punten uit het programma van D' 66. Het herstel van het groeitempo van het nationaal produkt zal zeker niet uitblijven; wel zal het vertraging kunnen ondervinden van de moeilijkheden welke zich bij onze belangrijkste handelspartners voordoen. Zelfs een land als Frankrijk dat in 1962-1963 de „stabilisation” beleefde welke wij nu ondergaan, ziet zijn herstel door deze factoren vertraagd. Duitslands wankelende „Wirtschaftswunder” is echter niet de enige factor die het herstel zal vertragen. Ook het feit dat Nederland zijn gebrek aan kwaliteit en industriële mentaliteit niet meer met lage prijzen kan compenseren zal vertragend werken.

Een positief aspect van het huidige saneringsproces is dat de uitdaging welke hier ligt voor de versterking van onze concurrentiepositie door intensivering van de research en toepassing van nieuwe technieken, nu beter zal worden begrepen dan in de roes van de hoogconjunctuur. D' 66 acht deze uitdaging zo wezenlijk dat op korte termijn een Ministerie van technologische ontwikkeling en automatisering dient te worden ingesteld.

Planning

Alvorens in te gaan op het groeibeeld, dat voorop staat in het programma, dient een consequentie te worden getrokken uit de in het voorgaande summier omschreven gebeurtenissen van de laatste jaren. Deze gevolgtrekking kan slechts zijn dat het opstellen van meerjarenplannen door het Centraal Planbureau in nauw overleg met het bedrijfsleven een steeds dwingender noodzaak wordt. De overheidssector dient daarin inclusief de lagere overheden te worden ingepast. Deze plannen moeten méér zijn dan de vrijblijvende prognoses welke tot nu toe werden opgesteld. Aan het Parlement dient een aantal alternatieve plannen — alternatieven bijv. gebaseerd op verschillende gewenste groeipercentages — te worden voorgelegd; één van de alternatieven wordt door het Parlement aangenomen en alle sectoren van de economie beijveren zich de in het plan neergelegde streefcijfers waar te maken.

Hiermee wordt bereikt dat de ontwikkeling van de verschillende sectoren doelbewust op elkaar wordt afgestemd. De sector buitenland blijft daarbij een probleem, dat pas — en dan nog ten dele — kan worden opgelost door eenzelfde soort planning op E.E.G.-niveau door te voeren. Het bewust kiezen van het toekomstig beleid met inspraak van alle betrokkenen is democratischer dan datgene wat wij nu als globaal ingrijpen kwalificeren en dat door gebrek aan onderlinge afstemming van de diverse bestedingscategorieën herhaaldelijk aanleiding geeft tot verdrukking van bepaalde categorieën. Wanneer het zover is gekomen, wordt een ingrijpen dat niets globaals meer heeft, dikwijls niet geschroomd.

Groeibeeld

Planning is intussen geen wonderolie. De fundamentele problematiek rond het bevorderen van de evenwichtige

groei ⁴⁾ op lange termijn blijft bestaan. Wat dit betreft spreekt uit het programma van D' 66 de gedachte dat bij het op elkaar afstemmen van de bestedingen en de productiecapaciteit, resp. de vraag- en aanbodfactoren, de knelpunten op lange termijn vooral in de aanbodsfeer zullen liggen. Ook de huidige situatie wordt verklaard door op de tekorten in onze productiecapaciteit te wijzen. Bij het vergroten van de productiecapaciteit wordt gedacht aan het vergroten van de werkzame beroepsbevolking door het voor de vrouw met gezinsverantwoordelijkheid fiscaal aantrekkelijk en maatschappelijk mogelijk te maken aan het productieproces deel te nemen. Voorts dienen de particuliere besparingen gestimuleerd te worden door popularisering van andere spaarvormen dan het guldensparen.

Grote aandacht verdient de verbetering van de kwaliteit van zowel de beroepsbevolking als het machinepark. Het Ministerie van technologische ontwikkeling en automatisering kwam reeds ter sprake; verder dienen in het totale bestedingspatroon de bestedingen voor onderwijs en wetenschappen, research en infrastructurele voorzieningen prioriteit te krijgen. Naast deze directe taak voor de overheid is er een indirecte die bestaat in het scheppen van een industrieel klimaat waarin de particuliere investeringen — motor van de groei — kunnen gedijen.

Prijsstijgingen versus werkloosheid

Het is een vrome wens te menen dat vraag- en aanbodfactoren zodanig op elkaar kunnen worden afgestemd dat prijsstijgingen enerzijds en werkloosheid anderzijds geheel voorkomen kunnen worden. Zolang men er voor kiest de bestedingen iets vooruit te doen lopen op het aanbod — uit angst voor werkloosheid — dient men de consequentie van deze keuze, een milde doch aanhoudende prijsstijging, te erkennen. Dat is geen fatalistisch accepteren van de prijsinflatie. Integendeel, erkent men de gevolgen van de keuze voor volledige werkgelegenheid, dan kan men bewust maatregelen nemen. Werkloosheid en geldontwaarding zijn alternatieven met sociale implicaties, welke bewust tegen elkaar afgewogen moeten worden.

Overheidsuitgaven en overheidsinkomsten

Ten aanzien van de overheidsuitgaven en -inkomsten erkent D' 66 dat door de grote uitdaging welke geldt voor de conomie als geheel en voor bepaalde collectieve voorzieningen in het bijzonder, het niet uitgesloten zal zijn dat de overheidssector een groter deel van het nationaal inkomen in beslag zal nemen dan tot nu toe het geval is. In elk geval zal steeds de politieke keuze moeten worden gemaakt of men gegeven de urgentie van bepaalde voorzieningen het overheidsaandeel wil doen toenemen of afnemen. Meent men dat dit aandeel moet toenemen, dan moet de regering de moed opbrengen de adequate belastingmaatregelen te treffen.

Wat betreft de stille verzwaring van de objectieve belastingdruk ten gevolge van de prijsinflatie huldigt D' 66 het

³⁾ Het zou aanbeveling verdienen de kredietteugels wat te vieren. Zeker geen aanbeveling verdient het de belastingen te verlagen zolang van een afzetcrisis nog geen sprake is. Aandringen op belastingverlaging kan slechts tot oorzaak hebben lief te willen zijn voor het kiezersvolk.

⁴⁾ Hierbij past de aantekening dat in het programma erkend wordt dat de groei van het nationaal produkt per hoofd met andere aspecten van de behoeftenbevrediging, zoals bijv. de wens naar meer vrije tijd, kan concurreren.

standpunt dat de betreffende gelden niet zonder meer tot de overheidsinkomsten moeten worden gerekend. Hoe pijnloos deze vorm van belastingheffing ook is, de voorkeur wordt eraan gegeven jaarlijks ter discussie te stellen of deze drukverzwaring zal worden teruggedraaid of niet.

Binnen de overheidshuishouding zijn intussen belangrijke bezuinigingen door te voeren. De toepassing van centrale informatieverwerking, de vereenvoudiging van de structuur van het belastingstelsel en van het stelsel der sociale verzekeringen zijn hier voorbeelden van. Ook een staatssecretaris voor efficiency en een parlementaire commissie voor organisatie- en efficiencyvraagstukken zullen een doelmatige werking van het overheidsapparaat kunnen bevorderen. Daarnaast zullen uit de exploitatie van bodemschatten aanzienlijke inkomsten naar de overheid toevloeien. T.a.v. de mate van overheidsdeelneming in het bedrijfsleven wil D' 66 geen dogmatische uitspraak doen. De wenselijkheid daarvan moet van geval tot geval worden afgewogen.

Inzake de effecten van de belastingheffing spreekt uit het programma de volgende teneur. De progressie van de inkomstenbelasting wordt over de gehele lijn, doch in het bijzonder voor de middengroepen te sterk geacht. Een zo sterke progressie is weinig doelmatig omdat zij afwentelingseffecten en negatieve inspanningseffecten oproept. Derhalve wordt voorgesteld de progressie, met name voor de middengroepen ⁵⁾, af te zwakken, terwijl het maximaal percentage verder moet doorlopen ⁶⁾.

De invoering van progressie in het tarief van de vermogensbelasting met een maximum van 1,2 pCt. en een vrije voet van f. 75.000 evenals de aanzienlijke verhoging van het successie- en schenkingsrecht met vrijstellingen van verkrijging van resp. f. 100.000 (met handhaving van de bestaande vrijstelling t.b.v. de echtgenoot) en f. 2.000 per jaar wijzen in de richting van een afbouwen van de zeer grote vermogensconcentraties. De bijdrage tot de overheidsinkomsten speelt hierbij een ondergeschikte rol; het is eerder de gedachte dat grote financiële concentraties een potentiële macht vormen welke schadelijk is voor het

functioneren van een democratie. Het streven naar spreiding van commissariaten ligt in diezelfde sfeer. T.a.v. de harmonisering van de belastingstelsels in de E.E.G., welke er op zal neer komen dat in ons land het aandeel van de indirecte belastingen relatief zal toenemen, neemt D' 66 het standpunt in dat deze verschuiving zoveel mogelijk beperkt dient te worden, ten einde een relatief zwaardere belasting van de laagste inkomens zoveel mogelijk tegen te gaan.

Als laatste punt verdient de democratisering van het bedrijfsleven de aandacht. Gesteld wordt dat de ondernemingsleiding zowel aan de werknemers als aan de kapitaalverschaffers verantwoordingsplicht heeft. De gebrekkig functionerende ondernemingsraden wil men vervangen zien door uitsluitend uit personeelsleden bestaande personeelsraden, welke bevoegdheden nader onderzocht dienen te worden en waarbij de voorzitter van de personeelsraad gekozen wordt door de personeelsleden.

Slotopmerkingen

In het bovenstaande is een beperkt aantal punten ter sprake gebracht. Niet alle zaken konden aan de orde worden gesteld; zo zal men bijv. de woningbouw en de mededingingspolitiek hebben gemist. Het moet desondanks mogelijk geacht worden aan de hand van de zaken die wel werden belicht de sfeer te proeven welke uit de economische paragrafen van het programma van D' 66 spreekt. Een sfeer van democratisering van de op vele punten vertecnocratische economische politiek, van doelbewuste keuze tussen duidelijk aangegeven alternatieven, van een krachtig tegemoet treden van de Europese uitdaging.

Laren (N.H.).

Drs. R. SCHÖNDORFF.

⁵⁾ Cijfers worden hier niet genoemd. Als „middengroepen” zou ik in dit verband inkomensklassen van ongeveer f. 12.500 tot ongeveer f. 25.000 willen noemen.

⁶⁾ Het is van belang er op te wijzen dat deze uitspraak over het verloop van de progressie geheel los staat van de vraag of de belastingtarieven verhoogd of verlaagd dienen te worden.

(vervolg van blz. 138)

Het sociaal-economisch programma van de V.V.D.

2. Daarnaast worden ten behoeve van de zelfstandigen, die in vele gevallen in de knel zijn geraakt door de snelle kostenaanpassing van de laatste jaren, o.a. nog de volgende maatregelen bepleit: aanpassing van de fiscale afschrijvingsbedragen bij het huidige prijspeil en gelijkwaardige fiscale aftrekmogelijkheden voor particuliere en sociale verzekeringpremies.

3. Zodra de conjuncturele situatie daartoe aanleiding geeft, zullen de fiscale investeringsfaciliteiten moeten herleven.

4. Ten slotte behoort in deze lijn ook de *prijspolitiek* te worden genoemd. Het verkiezingprogramma wijst er op, dat volledige beheersing van de prijzen bij stijgende lonen de investeringen en dus de toekomstige werkgelegenheid in gevaar brengt. De prijsbeheersing behoort een tijdelijke taak te hebben. Het doel moet zijn in inflatoire situaties een loon- en prijsspiraal te voorkomen. Deze *conjuncturele* prijspolitiek moet niet worden gedenatureerd tot een *structureel* instrument om een voortdurend verdergaande druk op de winstmarges uit te oefenen. Zodra de inflatoire

spanningen zijn verdwenen, behoort de prijsvorming weer zo veel mogelijk te worden vrijgelaten. Dit zal een evenwichtige groei van het bedrijfsleven ten goede komen. Het structurele instrument ter waarborging van een redelijke prijsvorming dient in een doeltreffende mededingingspolitiek te worden gezocht.

Een liberaal gericht beleid in deze zin zal zeker weer voldoende kansen en perspectieven openen voor een hernieuwde groei van onze economie. Een goede samenwerking tussen werkgevers, werknemers en de overheid zal daarbij van groot belang zijn. Niet het binnenhalen van het maximum voor de eigen groep, maar gezamenlijk streven naar hernieuwde — en meer evenwichtige — vooruitgang zal voorop moeten staan.

Wassenaar.

H. J. WITTEVEEN.

*Stem niet slechts
op 15 februari.*

*Stem het gehele jaar
door op E.-S.B.*

Proefnummers op aanvraag!

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

HET bedrag van het zich in het verkeer bevindende schatkistpapier, dat in de loop van 1966 reeds was gestegen, nl. van f. 3.655 mln. tot f. 4.251 mln., is ook in januari 1967 toegenomen en wel met f. 321 mln. tot f. 4.572 mln. Hiermede heeft de primaire markt in schatkistpapier, de transacties omvattende tussen de Staat en de eerste kopers, een omvang bereikt, die in vele jaren niet is voorgekomen. Gerekend naar de jaarlijkse ultimo-standen moet men tot 1953 teruggaan om een hoger bedrag te vinden. In deze toeneming weerspiegelt zich ten dele de inflatoire financiering waarvan de Staat in 1966 gebruik heeft moeten maken.

In de 23 januari eindigende week is de geldmarkt krupper geworden. Dit blijkt uit het teruglopen van het saldo van de banken bij De Nederlandsche Bank met f. 53 mln. en een toeneming van de bij de Centrale Bank opgenomen kredieten met f. 54 mln. De rente voor daggeldleningen liep onder deze omstandigheden wederom op, nl. met ingang van 20 januari tot 3½ pCt. De stijging zette zich in de afgelopen week voort, waarbij op 25 en 26 januari het tarief telkens met ½ pCt. werd verhoogd, waardoor dit thans 4½ pCt. bedraagt. De opvragingen tegen de januari-ultimo hebben hier de grootste rol gespeeld.

KAPITAALMARKT

DE nominale inkomens van de gezinshuishoudingen zijn ook in 1966 verder omhoog gegaan. Men zou op grond hiervan ook een aanwas van de besparingen van deze groep mogen verwachten. Omdat de besparingen door inlegging op een spaarbank een geliefde spaarvorm betreft, zou dit ook in de cijfers van deze instellingen moeten blijken. In het afgelopen jaar is het bij de Rijkspostspaarbank, de algemene spaarbanken en de boerenleenbanken nieuw gedeponeerde bedrag enigszins achteruit gelopen. Merkwaardig hierbij is dat de algemene spaarbanken en daaronder alleen de Bondsspaarbanken toch een vooruitgang hebben kunnen boeken. De daling bij de Rijkspostspaarbank en de landbouwkredietbanken ging deze toeneming echter teboven.

	1965	1966
	(in f. mln.)	
Rijkspostspaarbank	197,4	137,3
Algemene spaarbanken	393,7	418,6
Boerenleenbanken	639,1	608,2
Totaal	1.230,2	1.164,1

De achteruitgang van het spaarverschil behoeft nog niet te betekenen dat het aanbod der traditionele spaarbanken op de kapitaalmarkt in 1966 is verminderd. Het is mogelijk, dat de hoge rente tot gevolg heeft gehad dat men de liquiditeit heeft doen dalen.

Bij de handelsbanken zijn de spaarcijfers nog slechts tot en met november bekend. In de desbetreffende periode van 1965 was de toeneming f. 220 mln., in het overeen-

komstige tijdvak van vorig jaar f. 280 mln. Hier dus een vooruitgang.

Aan de vele pogingen het sparen door particulieren nog verder te stimuleren is een nieuwe vorm toegevoegd. De Rijkspostspaarbank stelt spaarders in de gelegenheid een speciale bouwspaarrekening te openen, op het saldo waarvan 5 pCt. rente zal worden vergoed, dezelfde als op beleggingsrekeningen met een opzeggingstermijn van twaalf maanden. Voorwaarde is dat men ten minste f. 50 per maand stort. Het doel is de spaarders tot aankoop van een woning te brengen waartoe een samenwerking tussen R.P.S. en het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten tot stand is gekomen.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1966	H. & L. 1967	20 jan. 1967	27 jan. 1967
Algemeen	270	286 — 268	278	284
Internationale concerns	351	366 — 343	356	362
Industrie	269	288 — 271	281	288
Scheepvaart	108	111 — 108	109	110
Banken en verzekering	154	173 — 155	171	171
Handel enz.	138	147 — 138	144	146

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).

Philips	f. 78,70	f. 78,10	f. 84,10
Unilever, cert.	f. 86	f. 89,60	f. 91,80
Kon. Petroleum	f. 122,40	f. 126,60	f. 125
A.K.U.	f. 53,80	f. 52,70	f. 52
K.L.M.	f. 352	f. 356	f. 385
Hoogovens, n.r.c.	278	271	281½
E.M.S.	150	f. 64	f. 33,10
Kon. Zout-Ketjen	463	497	510
Zwanenberg-Organon	f. 168	f. 179	f. 181,80
Robeco	f. 193	f. 198,50	f. 198,70

New York.

Dow Jones Industrials	786	847	844
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand.

Langlopende staatsobligaties b)	6,43	6,13	6,09
Aandelen: internationales b) ..		5,00 c)	
lokales b)		5,10 c)	
Disconto driemaands schatkist- papier	5	4½	4½

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

c) 21 december 1966.

C. D. JONGMAN.

Vraag eens proefnummers aan

voor uw kennissen die

„E.-S.B.” nog niet kennen

BANDEN E.-S.B. 1966

- Het aantal banden dat wij laten maken, hangt af van het aantal binnengekomen bestellingen.
- Mocht u van plan zijn uw jaargang 1966 te laten inbinden, dan verzoeken wij u vriendelijk ons uiterlijk 6 februari uw opdracht te doen toekomen.
- In E.-S.B. van 4 januari 1967 werd een bestelkaart ingesloten.
- De prijs bedraagt f. 5,— per band.

N.V. Koninklijke Nederlandsche
Boekdrukkerij H. A. M. Roelants,
Postbus 42, Schiedam.

Het **LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT** vraagt voor de afdeling **Streekonderzoek** :

LANDBOUWKUNDIG INGENIEUR

met studierichting Landhuishoudkunde
of

EEN ECONOOM

met kennis van agrarische vraagstukken.

Enige ervaring op het gebied van onderzoek strekt tot aanbeveling.

Maximaal te bereiken salaris f. 2.059,—, eventueel f. 2.386,— per maand.

Brieven met volledige inlichtingen naar Conradkade 175, Den Haag.

Telkens en telkens blijkt ons weer hoezeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft, waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

- 1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.
- 2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.
- 3e Door een ieder te hanteren fondsanalyses, volgens een eigen praktisch systeem, enig voor Nederland.
- 4e Een chronique scandaleuse, fair en onderhoudend geschreven en uiteraard zonder sensatie.
- 5e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor volen inhoudend.
- 6e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

GEMEENTE HAARLEM vraagt

een HOOFD van het SERVICEBUREAU voor de MECHANISCHE ADMINISTRATIE

welk bureau een onderdeel is van de incassostortings- en ophaaldienst

Bij genoemd bureau is de administratie van enkele diensten en bedrijven, de verbruiksadministratie en de salarisberekening van het gemeentepersoneel — met uitzondering van het onderwijzend personeel — ondergebracht; hierbij wordt gebruik gemaakt van een Bull-Gamma-10.

Na gebleken geschiktheid bestaat de mogelijkheid met ingang van 1 januari 1968 tevens te worden belast met de functie van waarnemend directeur van de dienst.

De te benoemen functionaris zal — naast leidinggevende kwaliteiten — grondige kennis en ervaring dienen te bezitten van:

- a. administratieve automatisering;
- b. de bedrijfsboekhouding en administratieve procedures in de gemeentelijke sfeer.

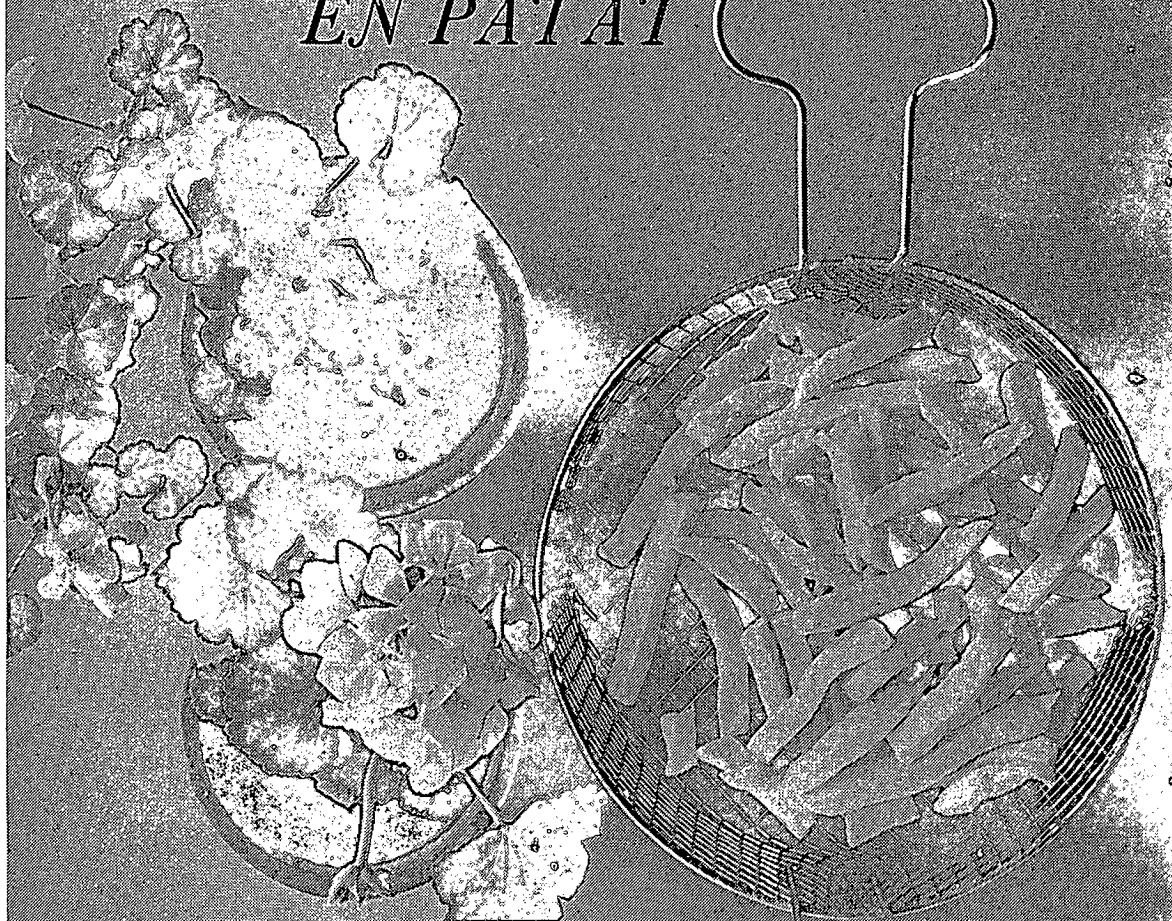
Voor deze zeer centrale functie wordt ten minste het diploma S.P.D. vereist, alsmede de opleiding voor systeemanalist of A.M.B.I.

Het aanvangssalaris zal liggen tussen de f. 17.750,— en f. 25.580,— per jaar.

Eigenhandig geschreven sollicitaties met uitvoerige inlichtingen omtrent de hiervoren gestelde eisen worden binnen 10 dagen na het verschijnen van dit blad ingewacht bij de burgemeester van Haarlem.

In de linkerbovenhoek van de sollicitatie vermelden nr. 741/407/ES.

TUSSEN PATIO EN PATAT

ligt maar een stapje voor de TTN-lezer. Hij bewoont een bungalow met patio waarin tuinarchitectuur en barbecue-parties hoogtij vieren, maar vergeet het zakje patat voor zijn kinderen niet. Durf en geld heeft hij, hoewel hij er niet mee te koop loopt. Een close-up van het geschreven portret ziet er als volgt uit. De TTN-lezer is een gewoon mens, die soms ongewoon doet. Natuurlijk - ook hij lust graag zoutjes bij de borrel, gebruikt after shave, geeft zijn vrouw een wasautomaat cadeau (ook al koopt hij van alles aanzienlijk meer en het luxe neusje van de zalm). Maar daarnaast kent hij allang het verschil in smaak tussen Poolse en Russische wodka, gaat zomer en winter met vakantie, vliegt even naar Milaan om een bedrijfsinstallatie te zien. Typische consumptie-pionier dus en invloedrijk consument.

Nog even wat cijfers. Van de 100 TTN-lezers bezitten er 57 een eigen tuin (en dat in de Randstad Holland!), 38 hebben Franse cognac in huis. Ook interessant: 62.400.000 boeken vullen de bibliotheken van de gezamenlijke TTN-lezers. Stop.

Alle cijfers vindt u alleraantrekkelijkst gepresenteerd in het TTN-lezerskringrapport. 160.000 van deze topgroep van consumptie-pioniers bereikt u in één slag via TRI TOP NEDERLAND.

Een andere naam voor de grote drie: Algemeen Handelsblad, Het Vaderland, Nieuwe Rotterdamse Courant.

TTN

Heer, oud 32 jaar, in het bezit van het baccalaureaats-examen Economie, wenst van huidige werkring te veranderen.

Sedert 4 jaar in het bankwezen werkzaam in de kredietsfeer. De voorkeur gaat uit naar een vergelijkbare werkring in de provincie Noord-Brabant.

Brieven onder nr. ESB 5-1, postbus 42, Schiedam.

Maak gebruik van de rubriek

„VACATURES”

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend. Begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert!

KANTOOR- EN BEDRIJFSRUIMTEN

te huur en te koop,
in en om Amsterdam.

inlichtingen: **W. FRIS N.V.**

TELEFOON (020) 6 70 41 *

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. J. Zijlstra.

★

Erevoorzitter:

Prof. G. M. Verrijn Stuart.

★

Abonnementsprijs f. 30; voor
studenten f. 15.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

Unilever n.v. zoekt voor haar afdeling accountants- controle enige assistenten

*die bezig zijn met de doctoraal studie economie
met de bedoeling daarna verder te gaan met
de accountantsstudie of die de opleiding
N.I.v.A.-accountant volgen.*

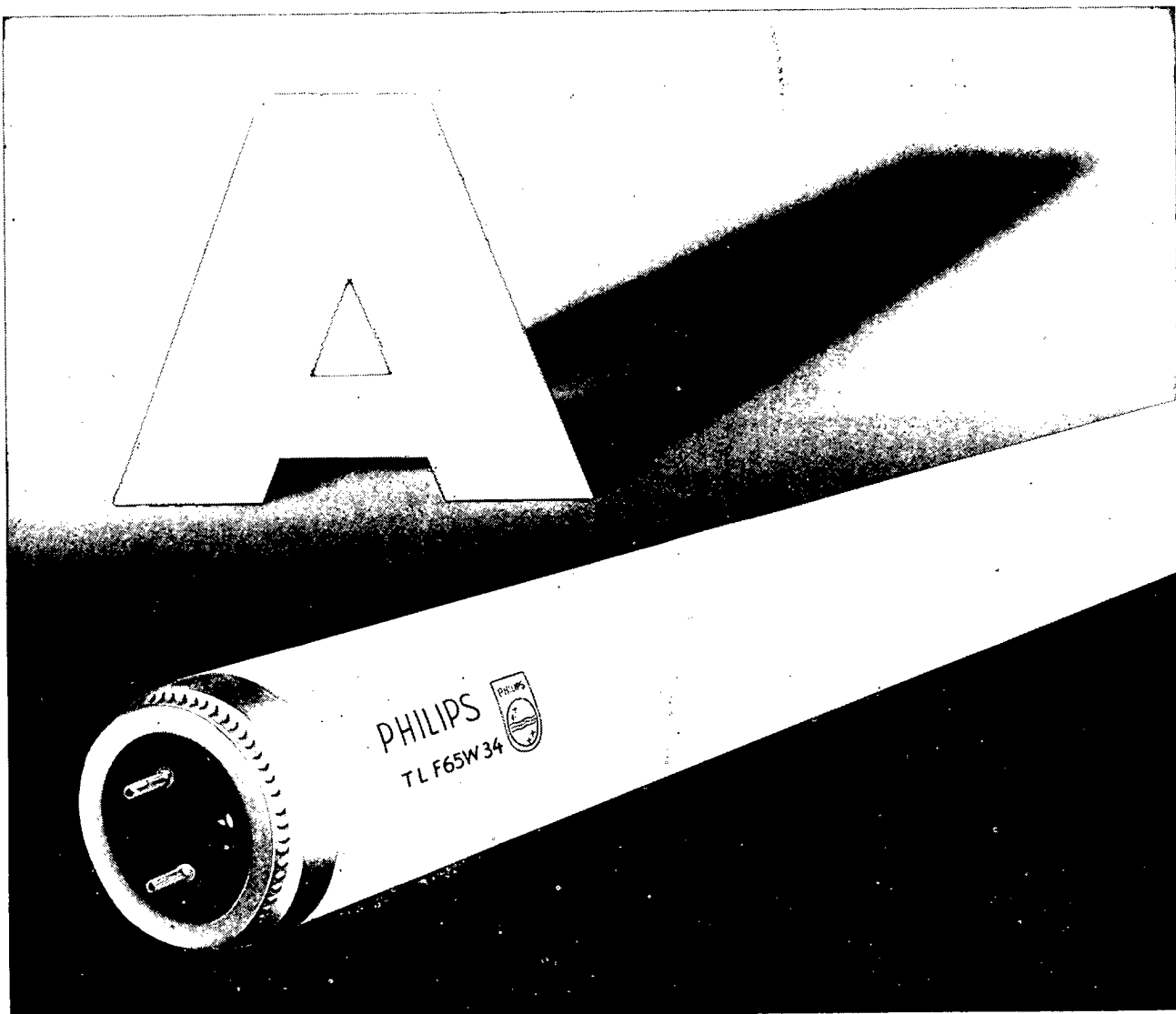
Ervaring opgedaan bij de afdeling Accountantscontrole vormt een goed uitgangspunt voor een verdere carrière bij Unilever, die behalve bij de Accountantscontrole kan liggen op het gebied van administratieve en bedrijfseconomische functies.

Zonodig is Unilever bereid studiefaciliteiten te verlenen.

Aanvragen voor inlichtingen en sollicitaties worden gaarne ingewacht door de Afdeling Personeels-voorziening Unilever N.V., Postbus 760, Rotterdam (tel. 010-114400, toestel 826) onder vermelding van no. 753.

UP 308.3k.150

630.29

Denk voor uw bedrijfsverlichting vooral aan de A van Aanpassing

Elk bedrijf stelt zijn eigen, bijzondere eisen aan de verlichting. Eisen, die worden bepaald door de vorm van de bedrijfsruimte, de wijze van inrichten en vooral door de aard van de werkzaamheden die er verricht worden. Aanpassing aan die eisen is noodzakelijk. Aanpassing door de juiste keuze van

lamptype en armatuur. Met Philips hebt u de zekerheid van een aangepaste bedrijfsverlichting.

PHILIPS „TL”-verlichting:

- Hoog rendement - Blijvend goede lichtopbrengst
- Grote bedrijfszekerheid
- Minimale wattverliezen
- Vol-

komen aanpassing aan elke bedrijfs-situatie.

Gemaakt voor uw bedrijf:

Het bijzonder instructieve boekje „Praktische wenken voor Bedrijfsverlichting” wordt u per omgaande toegezonden na aanvraag bij Philips Nederland n.v., Afd. Bedrijfsverlichting 45, Eindhoven.

Dit instructieve boekje ligt voor u klaar bij:
Philips Nederland n.v.
Afd. Bedrijfsverlichting, Eindhoven

PHILIPS

Bedrijfsverlichting

EILANDGEBIED ARUBA

Het Bestuurscollege van het eilandgebied Aruba (Ned. Ant.) roept sollicitanten op voor de functie van

ECONOOM

bij de dienst voor economische ontwikkeling. Vereist wordt een opleiding in de economische wetenschappen, bij voorkeur een universitaire. Ervaring op het gebied van planning en voorbereiding van ontwikkelingsprojecten strekt tot aanbeveling.

De aan te stellen krachten zullen een bezoldiging ontvangen die in overeenstemming zal zijn met hun opleiding en ervaring. Uitrustingskosten: ongehuwd: twee maanden bezoldiging, vermeerderd met duurtetoelag, tot een bedrag van NAf. 1500,—; gehuwd: drie maanden bezoldiging, vermeerderd met duurtetoelag en eventueel kindertoelag, tot een maximum van NAf. 3000,—.

Benoeeming geschiedt op arbeidscontract, voorshands voor een periode van 5 jaren. Een eventuele verlenging van het dienstverband is niet uitgesloten. Spoedige indiensttreding gewenst.

Overtocht voor overheidsrekening. Na beëindiging van het arbeidscontract terugzendpremie tot maximaal NAf. 1250,— voor ongehuwden, of twee-en-een-halve maand bezoldiging met een maximum van NAf. 5000,— voor gehuwden.

Sollicitaties, waarin te vermelden: geboortedatum en -plaats, burgerlijke staat en gezinsgrootte, staat van dienst en referenties, binnen 10 dagen aan het kantoor van de Gevolmachtigde Minister van de Nederlandse Antillen, Badhuisweg 175, Den Haag, en een afschrift op luchtpostpapier rechtstreeks aan het Bestuurscollege van het eilandgebied Aruba.

Een recente pasfoto dient te worden bijgevoegd.

THE ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, PARIS

has two vacancies as administrators in its **Statistics Division** to work on the analysis of a variety of statistics in Member countries and to advise on their business cycle and structural significance. Data processing done mostly by electronic computer and scope for use of standard technique of mathematical statistics.

Qualifications required: good degree in economics and/or statistics; experience in economic statistics; good knowledge of English and/or French.

Tax free emoluments (OECD contribution to Provident Fund included) range according to qualifications from 41,000 to 50,000 French francs per annum (married, non resident). Installation grants, children's allowances and other fringe benefits. Generous vacation and home leave arrangements. Candidates under 35 will be preferred and are acceptable from Member countries (Western Europe, United States, Canada and Japan).

Applications in either **English or French** with **detailed curriculum vitae** and **specifying „Statistics“** should reach Personnel Division, 2 rue André Pascal, Paris 16e, before 31st March, 1967.

jonge economen

Bakkenist, Spits & Co.
Organisatie-Adviseurs
Amsterdam-Groningen-Rotterdam

Bakkenist, Spits & Co, Organisatie-Adviseurs

Wij zoeken voor ons kantoor te Amsterdam enkele jonge, academisch gevormde economen – bij voorkeur bedrijfseconomische studierichting – die zich onder leiding van ervaren medewerkers willen ontwikkelen tot organisatieadviseur.

Al naar gelang van de aanleg is er gelegenheid tot specialisatie in verschillende richtingen, zoals algemene organisatie, administratieve organisatie, productie-organisatie, commerciële organisatie en marketing, personeelsbeleid.

Met de hand geschreven brieven, gaarne vergezeld van een recente pasfoto, te zenden aan ons adres

Emmaplein 5, Amsterdam-Z.